

Αφιέρωμα στην Ελληνίδα Μάνα
Η ΜΗΤΡΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Αφιέρωμα στην Ελληνίδα Μάνα
Η ΜΗΤΡΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Για την παραχώρηση υλικού ευχαριστούμε θερμά τους

ALPHA BANK

Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης

Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας – Μουσείο Γ. Ι. Κατοίγρα

Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

Μουσείο Άλεξ Μυλωνά – Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης

Μουσείο Μπενάκη

Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων

Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ, Μέτσοβο

Οικουμενικό Πατριαρχείο

Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού

καθώς και τους καλλιτέχνες και τους συλλέκτες

Αφιέρωμα στην Ελληνίδα Μάνα
Η ΜΗΤΡΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Συντελεστές

Εποπτεία

Μαρίνα Λαμπράκη-Πλάκα

Επιστημονική επιμέλεια

Αφροδίτη Κούρια

Επιμέλεια έκδοσης

Άννα Καραπάνου – Τμήμα Εκδόσεων του Ιδρύματος της Βουλής

Φωτογραφίες

Θάλεια Κυμπάρη

Καλλιτεχνικός σχεδιασμός

Θύμιος Πρεσβύτης – Θεόδωρος Αναγνωστόπουλος

(Peak Publishing)

Παραγωγή

Peak Publishing

Εκτύπωση

Μπάξας Α.Ε.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

9

Πρόλογος του Προέδρου της Βουλής

11

Το θέμα της Μάνας στην τέχνη:
Μητέρα-Θεά, Μητηρ Θεού, Μητέρα του Ανθρώπου
Μαρίνα Λαμπράκη-Πλάκα

17

Όψεις της μητρότητας στη νεοελληνική τέχνη
Αφροδίτη Κούρια

21

Ζωγραφική

99

Γλυπτική

135

Η μητρότητα στο έργο του Χρήστου Καπράλου
Άρτεμις Ζερβού

153

Χαρακτική

168

Κατάλογος έργων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μητέρα λατρεύτηκε ως σύμβολο γονιμότητας ήδη από τις πρώτες ανθρώπινες κοινωνίες και υπήρξε αγαπημένο θέμα όλων των μορφών της τέχνης, από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας. Η πολλαπλότητα και η ποικιλία των απεικονίσεων αποτυπώνουν τον σύνθετο συμβολικό χαρακτήρα της μητρικής φιγούρας. Πάνω απ' όλα, το μοτίβο της μητέρας-βρεφοκρατούσας έχει ξεχωρίσει ως το πιο ανθεκτικό στο χρόνο και το πιο φορτισμένο συναισθηματικά.

Ιδιαίτερα στην ελληνική κοινωνία, η μορφή της μητέρας κατέχει κεντρική θέση, αφού συνοψίζει τις ιδέες της συνέχειας, της ασφάλειας, της θυσίας, της προσηγορίας, της άνευ όρων αγάπης. Η παρούσα έκδοση του Ιδρύματος είναι αφιερωμένη στους τρόπους με τους οποίους απεικονίζεται η Ελληνίδα μητέρα στη νεοελληνική τέχνη. Μέσα από τα έργα που έχουν επιλε-

γεί, αποτυπώνεται η σχέση μητέρας και παιδιού μέσα σε συνθήκες γαλήνης και ευτυχίας, αλλά και σε στιγμές οδύνης. Παράλληλα, αναδεικνύεται η μητρότητα αυτή καθαυτή, όχι μόνο ως φυσικό γεγονός, αλλά και ως κατεξοχόν έννοια που εγγυάται τη συνέχιση της ζωής και δημιουργεί άρρηκτους δεσμούς της επόμενης με την προηγούμενη γενιά.

Ευχαριστούμε θερμά και συγχαίρουμε όλους όσοι εργάσθηκαν με γνώση και επιμέλεια, προσφέροντας αυτή την καλαίσθητη έκδοση.

Φίλιππος Πετσάλνικος

Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων
και Πρόεδρος του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων
για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία

ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΜΑΝΑΣ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ

Μητέρα-Θεά, Μητηρ Θεού, Μητέρα του Ανθρώπου

Μια μητέρα-θεά, αρχέτυπο σύμβολο της ευγονίας και της ευκαρπίας, λάτρευσε ο άνθρωπος από την πιο βαθιά προϊστορία. Οι παλαιολιθικές «Αφροδίτες» και τα νεολιθικά ειδώλια, οι στεατοπυγικές μορφές με τις πλούσιες καμπύλες διασώζουν την εικόνα της μητέρας θεάς που συμπύκνωνε σε ένα σύμβολο την ευκαρπία της φύσης και τη γονιμότητα που εξασφάλιζε την επιβίωση του ανθρώπινου γένους. Τα κομψά κυκλαδικά ειδώλια από διάφεγγο μάρμαρο των νησιών, με τα τονισμένα γενετήσια μέλη και με τα σταυρωμένα χέρια πάνω στην εύγλωττη καμπύλη της κοιλιάς, φαίνεται να συνδέονται με την ίδια λατρεία. Η γυμνόστητη μινωική Θεά των Όφρων υποδηλώνει ανάλογο διπλό συμβολισμό: της κουροτρόφου με τα γυμνά στήθη και της χθόνιας καρποφορίας με τα φίδα.

Στα κλασικά χρόνια, στον Όλυμπο, στο ουράνιο δωδεκάθεο, η διπλή ιδιότητα της μητέρας θεάς διασπάται: η Αφροδίτη, θεά του έρωτα, με την πάνδημη ιδιότητά της, γίνεται σύμβολο της ευγονίας. Στις εράσμιες κλασικές απεικονίσεις της, οι ανθηρές καμπύλες, τα γλαφυρά στήθη, και πολύ συχνά οι ίδιες οι χειρονομίες, που δεν έχουν σκοπό να κρύψουν αλλά να τονίσουν τα ευγονικά μέλη, υπογραμμίζουν τη μητρική της ιδιότητα. Η σύλληψη του Έρωτα ως γενεσιουργού αιτίου της ευγονίας, ως «τόκου εν τω καλώ», όπως τον όρισε το πλατωνικό *Συμπόσιο*, αποτελεί εκλέπτυνση του κλασικού ελληνικού πνεύματος. Τη δεύτερη ιδιότητα της προϊστορικής μητέρας θεάς, τη χθόνια, προστάτιδα της ευκαρπίας της γης, την επωμίζεται η Δήμητρα, μεγάλη και πάσχουσα μητέρα της Περσεφόνης, προδρομική μορφή της μεγάλης τραγικής μητέρας του Εσταυρωμένου Χριστού.

Η Παναγία, η μεγάλη Μητέρα της χριστιανικής θρησκείας, συγκέντρωσε στο πρόσωπό της αποκαθαμένους, λόγω της άωμης σύλληψης, όλους τους συμβολισμούς των προχριστιανικών μορφών λατρείας. Η Θεοτόκος εξυψώνει το μυστήριο της γέννησης, και κυρίως την ιε-

ρότητα της σχέσης μητέρας παιδιού –και την ανάγει σε τραγικό σύμβολο θείου πάθους με απηχήσεις από την αρχαία τραγωδία. Ο πόνος της Παναγίας γίνεται πανανθρώπινο σύμβολο και παραμυθία για την πάσχουσα χριστιανική ανθρωπότητα, για τους πιστούς που προστρέχουν στη χάρη της, όταν χειμάζονται από ανάλογα άλγη και πάθη. Η μεγάλη μητέρα του χριστιανισμού, η Παντάνασσα, η Πλατυτέρα, η Οδηγήτρια, η Υπέρμαχος, η Νικοποιός, η Γαλακτοτροφούσα, όπως κάθε μητέρα, η Παρηγορήτρια, θαλασσινή και στεριανή, λατρεύεται με χιλιάδες ιδιότητες: γύρω στα δέκα χιλιάδες προσωνύμια συνοδεύουν τη λατρεία της στη γλώσσα μας και δεν υπάρχει κορυφή, πεδιάδα, ακρωτήριο και όρμος της ελληνικής γης όπου να μην φωλιάζει λευκάζον ένα ταπεινό εκκλησάκι αφιερωμένο στη λατρεία της.

Η παράδοση αποδίδει την πρώτη εικόνα της Θεοτόκου στον Ευαγγελιστή Λουκά και υποτίθεται ότι σ' αυτό το θρυλικό πρότυπο ανάγονται όλες οι απεικονίσεις της Παναγίας που ακολούθησαν. Οι βυζαντινοί τεχνίτες κατάφεραν να δημιουργήσουν μια αρχέτυπη μορφή που κωδικοποίησε σ' ένα συμπυκνωμένο συμβολισμό τα χαρακτηριστικά της πνευματικότητας, της άφατης και άδηλης θλίψης, της ευσπλαχνίας και μαζί της ανθρώπινης τρυφερότητας της μάνας προς το τέκνο της. Οι διάφοροι τύποι της θεομητορικής εικονογραφίας τονίζουν τις πολλαπλές ιδιότητες της Παναγίας. Οι βυζαντινοί και μεταβυζαντινοί ζωγράφοι, ψηφοθέτες και νωπογράφοι κατάφεραν να εμψύχουν πνοή και να δημιουργήσουν αριστουργήματα, χωρίς να παραβιάσουν τους κώδικες μιας τέχνης που διεπόταν από αυστηρούς κανόνες.

Η Αναγέννηση εξανθρώπισε το δόγμα και οι καλλιτέχνες, για να απεικονίσουν τη Θεοτόκο, εμπνέονται πλέον από την καθημερινή ζωή. Πραγματικά μοντέλα, ωραίες νέες γυναίκες και ροδαλά νήπια, που έχουν ως πρότυπό τους αρχαίους ερωτιδείς, ποζάρουν στους ζωγράφους και στους γλύπτες. Από τις εικόνες των καλλιτεχνών της

Παναγία της Πανσολύπης, β' μισό 14ου αι.

αυγοτέμπερα σε ξύλο, Καθολικό της Ιεράς Μονής Αγίας Τριάδος Χάλκης, Συλλογή του Οικουμενικού Πατριαρχείου

Αναγέννησης δεν απουσιάζει βέβαια η πνευματικότητα και η ιερότητα. Η αναζήτηση των κατάλληλων προτύπων, οι τελετουργικές στάσεις, τα εμβληματικά χρώματα και οι φωτισμοί αναπληρώνουν τη χαμένη ιερότητα που ενυπήρχε στην κωδικοποιημένη τέχνη των βυζαντινών ζωγράφων. Οι Παναγίες του γλύπτη Ντονατέλλο ή των ζωγράφων Μαντένια, Μποτιτσέλλι, Τζοβάνι Μπελλίνι, Ραφαέλλο δεν μας εμπνέουν λιγότερο σεβασμό από μια βυζαντινή Παναγία. Μια πιο οικεία τρυφερότητα έχει αντικαταστήσει σ' αυτές τις εικόνες το δέος που μας κυριεύει ενώπιον μιας αυστηρής βυζαντινής εικόνας της μητέρας του Θεού. Η δυτική θρησκευτική τέχνη συνέχισε και στους επόμενους αιώνες να εμπνέεται από την πραγματική ζωή, ανατρέχοντας πάντοτε σε ζωντανά μοντέλα για να απεικονίσει την Παναγία, προσαρμόζοντας το ύφος των έργων στην κυρίαρχη τεχνοτροπία κάθε εποχής. Σε όλη τη διαδρομή της δυτικής τέχνης ένας ζωγράφος ξεχωρίζει για την υψηλή πνευματικότητα των μορφών του και ιδιαίτερα για τον τρόπο που απέδωσε το «μακάριο πένθος» που σφραγίζει τα νεανικά χαρακτηριστικά της Παναγίας, ο El Greco, ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος. Η δημιουργία ενός αρχετύπου, μιας γυναικείας μορφής με ευγενή, αβρά, λεπτά, χαρακτηριστικά, με μεγάλα μάτια και μικρό στόμα, που αποπνέει έντονη πνευματικότητα και επαναλαμβάνεται σε όλες τις απεικονίσεις της Θεοτόκου, μαρτυρεί τη βυζαντινή καταγωγή της τέχνης του Κρητικού ζωγράφου.

Στην ελληνική παράδοση η θέση της γυναίκας και ιδιαίτερα της μητέρας είναι ξεχωριστή. Η γυναίκα είναι ο στυλοβάτης της οικογένειας σε μια κοινωνία που βασιάζει την επιβίωσή της στην αγροτική, κτηνοτροφική και ναυτική οικονομία. Ο άνδρας, ιδιαίτερα στη νησιωτική Ελλάδα και στις ποιμενικές κοινότητες, απουσιάζει από την εστία για μακρά διαστήματα και η γυναίκα οφείλει να στηρίζει τον οικοεπιζόμενον και το ρόλο του απόγονου της οικογένειας. Οικοκυρά, οικονόμος και παιδαγωγός, η Ελληνίδα μητέρα αναπτύσσει ποικίλες δραστηριότητες και αποκαλύπτει σύνθετες δεξιότητες και αρετές που χαλβιδώνουν το χαρακτήρα της και την κάνουν αξιοσέβαστο μέλος της κοινότητας και λατρευτό πρότυπο αφοσίωσης και αυταπάρνησης για τα παιδιά της. Αυτή την αρχέτυπη Ελληνίδα μάνα ύμνησαν οι ποιητές μας και απαθανάτισαν οι καλλιτέχνες μας.

Με ποιο τρόπο εκφράζει η νεότερη ελληνική τέχνη αυτό το κοινό αίσθημα; Το θέμα της μητρότητας απαντά στον

19ο αιώνα σε τρεις θεματικές ενότητες: στην προσωπογραφία, την ηθογραφία και τη θρησκευτική ζωγραφική, η οποία, είτε συνεχίζει εξασθενημένη τη μεταβυζαντινή παράδοση, είτε την εκσυγχρονίζει σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα, ιδιαίτερα στην Επτανησιακή σχολή. Οι ομαδικές προσωπογραφίες που απεικονίζουν συμπλέγματα με μητέρες και παιδιά έχουν αστικό χαρακτήρα και εμπνέονται τις περισσότερες φορές από τις στημένες πόζες των πρώιμων φωτογραφιών σε στούντιο. Με τη φωτογραφία συμβαίνει τούτο το παράδοξο: οι πρώτοι φωτογράφοι εμπνέονται από τους ζωγράφους, λόγω και του μακρού χρόνου ακίνητης πόζας που επιβάλλουν οι πρωτόγονες φωτογραφικές κάμερες, ενώ πάλι οι ζωγράφοι επηρεάζονται από τις σκηνοθετημένες άκαμπτες στάσεις και συνθέσεις που επινοούν οι φωτογράφοι. Έτσι, το πορτρέτο χάνει την πρωτοτυπία, το ψυχολογικό βάθος και τη συμπύκνωση χρόνου που διέθεταν τα ανάλογα έργα ζωγράφων όπως ο Τιτσιάνο, ο Βελάσκειθ, ο Ρέμπραντ, για να αναφέρουμε μόνο μερικά επιφανή παραδείγματα. Παρ' όλα αυτά μερικοί ζωγράφοι της Σχολής του Μονάχου έδωσαν έξοχα παραδείγματα, όπου το βαθύ αίσθημα που συνδέει μητέρες και παιδιά βρίσκει τον τρόπο να εκφραστεί, παρακάμπτοντας μικροαστικές συμβάσεις και ακαδημαϊκούς τύπους. Σ' αυτόν τον τομέα διέπρεψε ο Γεώργιος Ιακωβίδης, έξοχος τεχνίτης και διεισδυτικός εκφραστής της ψυχολογίας του παιδιού και των πολύπλοκων σχέσεών του με τη μητέρα αλλά και με την τρίτη ηλικία, τους παππούδες και τις γιαγιάδες. Το έξοχο πορτρέτο της *Γυναίκας του καλλιτέχνη* (1895) συνδυάζει όλες τις αρετές που προαναφέραμε μ' ένα μοντέρνο νηπιονομικό αίσθημα. Το παρόν λεύκωμα φιλοξενεί αρκετά παραδείγματα που εικονογραφούν την ενδιαφέρουσα κλίση και το μοναδικό ταλέντο του Ιακωβίδη σ' αυτό τον ιδιαίτερα ευαίσθητο τομέα. Πολλά απ' αυτά τα έργα εντάσσονται στην ηθογραφία.

Η ηθογραφία, παρόλο που προτείνει μια πραγματικότητα εξιδανικευμένη, μας δίνει μια πιο πειστική εικόνα της θέσης της γυναίκας, και ιδιαίτερα της μητέρας, μέσα στην παραδοσιακή ελληνική οικογένεια. Ας δούμε δύο χαρακτηριστικά έργα του γενάρχη της Σχολής του Μονάχου Νικηφόρου Λύτρα: *Το ψαριανό μοιρολόι* (πριν από το 1888) και την *Επιστροφή από το πανηγύρι της Πεντέλης* (π. 1865-1872). Στο πρώτο, όπου ο θρήνος γύρω από το σκούφο του χαμένου στη θάλασσα ναυτικού ανακαλεί σκηνή αρχαίας τραγωδίας, κορυφαία του χορού, κορυφαία του θρήνου και τραγική φιγούρα είναι η μάνα, ενώ ο πατέρας, συντετριμμένος χωρίς άλλο και αυτός, κάθεται

σιωπηλός παράμερα. Στο δεύτερο έργο, που αντίθετα από το ελεγειακό ύφος του πρώτου έχει χαρούμενο και ανεκδοτολογικό χαρακτήρα, η προπορευόμενη γυναίκα φαίνεται να σηκώνει όλα τα βάρη της οικογένειας, ενώ ο άνδρας, παίζει αμέριμνος το μαντολίνο του έφιππος, στο γαϊδουράκι. Ο Νικόλαος Γύζης, ο κορυφαίος εκπρόσωπος της Σχολής του Μονάχου, υψώνει ένα δοξαστικό ύμνο στην Ελληνίδα μητέρα. Τόσο εκείνος όσο και ο δάσκαλος και φίλος του Νικηφόρος Λύτρας κατάγονταν από την Τήνο, είχαν γνωρίσει το ρόλο της μάνας στη νησιωτική κοινωνία, και διατήρησαν μια ζωηρή και τρυφερή ανάμνηση από τα παιδικά τους χρόνια.

Στη γνωστή σύνθεση με τους *Αρραβόνες των παιδιών* (1877), πρωταγωνιστούν οι μανάδες, όχι μόνο των απορημένων παιδιών που μνηστεύονται, αλλά και η τρυφερή μικρομάνα με το λίκνο αριστερά στη σύνθεση. Στο *Τάμα* (1886), μια απελπισμένη μάνα ενθαρρύνει και υποβασιάζει την κόρη που εξασθενημένη καταρρέει στο δρόμο προς το ξωκλήσι, όπου προορίζει το τάμα μιας πληγωμένης καρδιάς. Στη *Ψυχομάνα* μια νεαρή μητέρα αφήνει το μωρό της που θήλαζε για να προσφέρει το γάλα της στο μαυροντυμένο ορφανό που της έχει φέρει η μελανηφορούσα επίσης μεγάλη του αδελφή. Στις σκηνές με την οικογένειά του, όπως το *Κου-κου* (1882), ο Γύζης αφήνει να ξεχυθεί όλη του η τρυφερότητα προς τη γυναίκα του και τα παιδιά του. Στα μέλη της οικογένειάς του αφιέρωσε εξάλλου υπέροχα, διεισδυτικά πορτρέτα.

Ο 20ός αιώνας ανοίγει την ελληνική τέχνη στα μοντερνιστικά ρεύματα. Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του μοντερνισμού είναι η ανατροπή της αρχικής σχέσης ανάμεσα στο θέμα και στη ζωγραφική του απόδοση. Αν «ένας πίνακας ζωγραφικής δεν ήταν τίποτε άλλο από μια επιφάνεια καλυμμένη με χρώματα σύμφωνα με κάποια τάξη...», όπως δήλωνε τον ίδιο καιρό ο Maurice Denis στις *Θεωρίες* του, τότε το θέμα δεν είχε πια τη σημασία που του επιφύλασσε η παραδοσιακή τέχνη· το θέμα υποβιβάζοταν στο επίπεδο του οπτικού ερεθίσματος, του απλού μοτίβου. Έτσι, είναι περιττό να αναζητεί κανείς βαθύτερες σημασίες στην απεικόνιση του θέματος που μας ενδιαφέρει. Άλλωστε, στις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα στη νεοελληνική τέχνη κυριαρχεί η τοπιογραφία. Σπάνια είναι τα αφηγηματικά θέματα. Ακόμη και στα πορτρέτα ο ζωγράφος ενδιαφέρεται περισσότερο για τη ζωγραφική απόδοση απ' ό,τι για το απεικονιζόμενο θέμα, με εξαίρεση ίσως το Νικόλαο Λύτρα που κατάφερε να κρατήσει ακροβατώντας την ισορροπία ανάμεσα στα δύο.

Τα πράγματα αλλάζουν στο Μεσοπόλεμο. Οι ειδικές ιστορικές συγκυρίες, η Μικρασιατική καταστροφή και η συνακόλουθη εσωστρέφεια, καθώς και η αναζήτηση μιας εθνικής αυτοβεβαίωσης που οδήγησε στην επανακαταξίωση της παράδοσης, εξηγούν τη νέα τροπή της τέχνης. Άλλωστε, ανάλογα φαινόμενα παρατηρούνται και στην υπόλοιπη Ευρώπη μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου· το φαινόμενο αυτό ονομάστηκε από τους ιστορικούς *retour à l'ordre*, επιστροφή στην τάξη και στις παραδοσιακές αξίες. Τον υπαιθρισμό διαδέχεται ο ανθρωποκεντισμός. Έτσι, τα μεγάλα θέματα και φυσικά το θέμα της μητρότητας επανέρχεται στην τέχνη. Μόνο που τώρα παίρνει τη μορφή αρχέτυπου συμβόλου. Αυτόν το χαρακτήρα θα διατηρήσουν και στα μεταπολεμικά χρόνια οι μητρότητες καλλιτεχνών όπως οι χαράκτες Τάσος και Βάσω Κατράκη ή ζωγράφων όπως ο Σικελιώτης. Ιδιαίτερα οι μητέρες της Βάσως, τοτεμικές, αρχαϊκές, αλληλέγγυες με τα παιδιά που προστατεύουν, ανάγονται σε πανανθρώπινα σύμβολα των δεινών που γνώρισε η ανθρωπότητα από τα παράλογα πάθη των πολέμων και των διωγμών. Έτσι η μοντέρνα τέχνη συναντά και πάλι το συμβολισμό της βυζαντινής εικόνας, της βυζαντινής Παναγίας. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η μοντέρνα τέχνη επανεκτίμησε τη βυζαντινή παράδοση και άντλησε διδάγματα από αυτήν.

Ανάμεσα στους καλλιτέχνες που ύμνησαν τη Μάνα ξεχωρίζει ένας από τους μεγαλύτερους γλύπτες του 20ού αιώνα, ο Χρήστος Καπράλος. Η τέχνη του ύψωσε ένα μνημείο στην κερά Βγενιώ, την αγρότισσα μητέρα του που στάθηκε αστείρευτη πηγή έμπνευσης για το έργο του. Στην ελεύθερη δημιουργία του, ιδιαίτερα στον ορείχαλκο, αλλά και στις άπειρες τερακότες που έπλασε, το σύμπλεγμα μάνας και παιδιού παίρνει αφηρημένο και αρχετυπικό χαρακτήρα. Εδώ ο γλύπτης ενδιαφέρεται μόνο να αποδώσει με τις γλυπτικές φόρμες, με τις στάσεις, τις χειρονομίες, τη σύνθεση, το βαθύτερο νόημα αυτού του δεσμού. Αλλά για όλα αυτά, καθώς και για τη θέση της μάνας στη μνημειακή ζωφόρο με τη *Μάχη της Πίνδου* που κοσμεί το περιστύλιο της Βουλής των Ελλήνων, γίνεται λόγος σε άλλο σημείο του βιβλίου.

Το Ελληνικό Κοινοβούλιο αποφάσισε να τιμήσει την Ελληνίδα μάνα με μια πράξη υψηλού συμβολισμού: τοποθετώντας τη μνημειακή μορφή της *Μάνας* του Χρήστου Καπράλου στον περίβολο του μεγάρου της Βουλής. Γι' αυτό θεωρώ ότι είναι θεμιτό να αφιερώσουμε στο επιβλητικό αυτό άγαλμα ένα ιδιαίτερο σχόλιο. Ο μεγάλος

Έλληνας ποιητής, ο Άγγελος Σικελιανός, γράφει για τις Μανάδες του Χρήστου Καπράλου: «Ανεπιφύλακτα το λέω: οι αποδόσεις στο μάρμαρο της Μάνας του Καπράλου ήταν για μένα μια πρώτη επαφή με την ελληνική γη και τον Πόνο, που δόθηκε έπειτα από αιώνες στη γλυπτική. Κοιτάζοντας το έργο αυτό, τη Μάνα του όρθια, τη Μάνα καθισμένη, τη Μάνα του γερτή, ξανάζησα όλες τις δοκιμασίες που τα πρόσφατα αυτά χρόνια επέρασε η Ελλάδα, κι' ένιωσα μαζί όλο το νεύρο, κι' όλο το ήθος της μεγάλης και ιερής Καρτερίας. Και στην κηδεία της ίδιας Μάνας [εδώ αναφέρεται σ' ένα ανάγλυφο που αφιέρωσε στην κηδεία της μάνας του ο Καπράλος], δεν αισθάνθηκα να περιορίζεται ο ρυθμός σε μια εικόνα προσωπικής συντριβής, αλλά ν' απλώνεται σ' ένα αίσθημα αγιότητας που εκάλυπτε όλη την ελληνική πατρίδα... Η Μάνα του Καπράλου εγίνονταν έτσι Μάνα όλων μας» (Χρήστος Καπράλος, *Αυτοβιογραφία*, σ. 224).

Ο Άγγελος Σικελιανός με τη διαισθητική δύναμη της ποίησης συνέλαβε το βαθύτερο νόημα, το ήθος, τη βαθιά ελληνική ψυχή αλλά και την οικουμενική διάσταση του μνημειακού έργου που εμπνεύστηκε από τη Μάνα του ο Χρήστος Καπράλος. Και είχε κάθε δίκιο να τη λατρεύει. Εκείνη, η όμορφη κερά Βγέννα, η Ευγενία, η αγράμματη, ξενοδούλευε στα καπνοχώραφα στο χωριό τους, στο Παναϊτώλιο, στο μυχό της λίμνης Τριχωνίδας, για να τον αναθρέψει, αφού ο Χρήστος ορφάνεψε από πατέρα στα πέντε του χρόνια. Εκείνη πίστεψε στο ουτοπικό όνειρο του γιου της να γίνει καλλιτέχνης και τον στήριξε σ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής, τότε που του πόζαρε ώρες ατελείωτες στο καλύβι που του χρησίμευε για εργαστήριο. Κάποια στιγμή ο Χρήστος πήγε να σκοτώσει ένα ζουζούνι την ώρα της πόζας κι' εκείνη σβέλτα αρπάζοντάς τον από το ρούχο του είπε: «Είσαι εσύ, παιδί μου, άξιος να δημιουργήσεις μια τέτοια ζωή».

Απ' αυτή την αρχετυπική Ελληνίδα μάνα, την αγρότισσα, απ' όπου όλοι λίγο-πολύ καταγόμαστε, ο Χρήστος Καπράλος εμπνεύστηκε σαράντα περίπου έργα, μικρά και μεγάλα, όλα δουλεμένα στην περίοδο της Κατοχής. Η Μάνα που αποκτήθηκε από την Ελληνική Βουλή το 2000, μαζί με τη ζωφόρο που κοσμεί το περιστύλιο είναι το πιο μνημειακό έργο όλης της σειράς. Ο μνημειακός του χαρακτήρας δεν οφείλεται μόνο στις επιβλητικές του διαστάσεις. Πηγάζει από την ίδια τη σύλληψη του έργου. Παρά το ότι το πρόσωπο αποδίδει απλοποιημένα τα χαρακτηριστικά του μοντέλου, ο καλλιτέχνης φρόντισε να δημιουργήσει μια αρχετυπική μορφή. Η περίσκε-

πη έκφραση και η κλειστή στάση της πηγάζουν από την αρχαία αγαλατοποιία, κυρίως από τα επιτύμβια μνημεία. Ακόμη και το χέρι που ανασηκώνει την άκρη της φούστας, μια κίνηση φυσική για μια αγρότισσα που περπατά σε λασπωμένα χωράφια, έρχεται ν' ανταμώσει τις ελκυσιχίτωνες ιωνικές κόρες της Ακρόπολης. Από την ίδια εποχή, την προκλασική, εμπνέεται ο γλύπτης για να σμιλέψει τους απλοποιημένους όγκους και τις πτυχές που θυμίζουν ραβδώσεις αρχαίων κιόνων. Έτσι ακριβώς πτυχώνει τα μιάτια και ο γλύπτης των αετωμάτων της Ολυμπίας. Η ελληνική γλυπτική είναι φωτοτροπική. Αγαπά το φως που κυλάει απρόσκοπτα επάνω στην κρουστή και πυκνή επιφάνεια της φόρμας, ενώ οι λιγοστές τομές και χαραξείς αιχμαλωτίζουν τη σκιά, συμπληρώνοντας το έργο της σμίλης. Με το ίδιο πνεύμα πλάστηκε και η *Μάνα* του Καπράλου.

Αξίζει έπαινος στη Βουλή των Ελλήνων για την εμπνευσμένη και μοναδική απόφασή της να τιμήσει την Ελληνίδα μάνα με δύο πράξεις υψηλού συμβολισμού: με την ανέγερση, επί προεδρίας Απόστολου Κακλαμάνη, ενός μνημείου, που αποτελεί μάλιστα εξαιρετικό έργο ενός επιφανούς γλύπτη, και με την έκδοση ενός θεματικού λευκώματος αφιερωμένου στο ίδιο θέμα, το οποίο οφείλεται σε πρωτοβουλία του πρώην Προέδρου του Κοινοβουλίου Δημήτρη Σιούφα. Ο νέος Πρόεδρος της Βουλής και Πρόεδρος του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, κύριος Φίλιππος Πετσάλνικος, υιοθέτησε και υποστήριξε την έκδοση. Ο Γενικός Γραμματέας του Ιδρύματος καθηγητής Ευάγγελος Χρυσός είχε την εποπτεία της λαμπρής αυτής έκδοσης που πραγματοποιήθηκε με την επιστημονική ευθύνη της δρ Αφροδίτης Κούρια. Σε όλους οφείλονται θερμά συγχαρητήρια.

Μαρίνα Λαμπράκη-Πλάκα
Καθηγήτρια Ιστορίας της Τέχνης
Διευθύντρια της Εθνικής Πινακοθήκης

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Το θέμα της μητρότητας στις ποικίλες εκδοχές του διατρέχει τη νεοελληνική τέχνη, εμπλουτίζοντας καιρία με μορφές, νοήματα και αποχρώσεις την ελληνική ζωγραφική, γλυπτική και χαρακτική, κυρίως στον 20ό αιώνα. Τα σχετικά έργα εκφράζουν ταυτόχρονα –άμεσα ή πιο έμμεσα– τη σημασία και το κύρος που έχει η μητρική μορφή στη συνείδηση των Νεοελλήνων. Θέμα με κοινωνικές, ιδεολογικές και ψυχολογικές συνιστώσες, η μητρότητα στις εξεικονίσεις της, διαχρονικά, καθρεφτίζει και αποκαλύπτει ιδιουσυγκρασίες, ψυχιζμούς, τη γυναικεία ταυτότητα, ατομικές καθώς και πολιτισμικά προσδιορισμένες συμπεριφορές, κι ακόμη τη λειτουργία της βιωματικής μνήμης και τη συνείδηση της θνητότητας. Σε ορισμένες περιπτώσεις επηρεάζεται από τα ιστορικά συμφραζόμενα της εποχής στην Ελλάδα, και όχι μόνο. Το νοηματικό και εκφραστικό φορτίο καθώς και η εμβέλεια του θέματος επαληθεύονται επίσης από την ιδεαλιστική τάση στην εικαστική πραγματέυσή του και τις θρησκευτικές αναφορές στο πρόσωπο της μάνας –σε εικονογραφικό και μορφοπλαστικό επίπεδο– με μακρινό πρότυπο τις Παναγίες της βυζαντινής ή και της δυτικής τέχνης.

Στα παλαιότερα χρόνια, στον 19ο αιώνα η μητρότητα είναι συνήθως ενταγμένη στο εθνογραφικό-λαογραφικό πλαίσιο του αγροτικού χώρου και σε μια ειδυλλιακή ατμόσφαιρα που χαρακτηρίζει γενικά την ηθογραφική ζωγραφική. Στιγμιότυπα της μάνας με το παιδί συναντάμε ως επιμέρους θεματικά μοτίβα σε πολυπρόσωπες αφηγηματικές συνθέσεις, όπως στους *Αρραβόνες των παιδιών* του Νικόλαου Γύζη (σ. 22-23, 27) ή την *Παιδική συναυλία* του Γεώργιου Ιακωβίδη (σ. 48-49), κι άλλοτε η μητρότητα εμφανίζεται ως αυτόνομο θέμα του πίνακα. Είναι έκδηλος συχνά ένας συναισθηματικός τόνος, και μάλιστα σε φορτισμένες εννοιολογικά και συγκινησιακά καταστάσεις (βλ. π.χ. *Το τάμα* [σ. 34-35] και την *Άρρωστη* του Νικόλαου Γύζη [σ. 33]). Κάποτε συναντάμε μια πιο ρεαλιστική προσέγγιση στην απεικόνιση της σχέσης

μάνας και παιδιού, προσέγγιση που ζητά να ερμηνεύσει την παιδική ιδιουσυγκρασία, όπως στον πίνακα *Αντιστροφή των ρόλων* του Γεώργιου Ιακωβίδη (σ. 45).

Καθοριστικός είναι ο ρόλος των λεπτομερειών, τόσο στις μορφές όσο και στο περιβάλλον, σύμφωνα με τις επιταγές της ακαδημαϊκής τέχνης, ενώ έμφαση δίνεται στην ομιλητική έκφραση, χειρονομία ή στάση. Η ρητορική των εκφράσεων και των χειρονομιών γίνεται ένας κώδικας επικοινωνίας με το θεατή-αποδέκτη του πίνακα. Το φως είναι καίριος παράγοντας στο πλάσιμο των μορφών, όσο και στη δημιουργία μιας ατμόσφαιρας που υπηρετεί το σημασιολογικό περιεχόμενο των σκηνών. Κάποτε η ίδια η γραφή, η ζωγραφική χειρονομία –κυριολεκτικά– του δημιουργού με τον αυθορμητισμό και την αμεσότητά της γίνεται ο κατεξοχήν φορέας του νοήματος, όπως βλέπουμε στη γρήγορα δουλεμένη, πολύ εκφραστική, σπουδή του Νικόλαου Γύζη *Το φιλί της μάνας* (σ. 38). Με οικονομία μέσων ο ζωγράφος συμπυκνώνει εδώ όλο το συναισθηματικό βάρος αυτής της πηγαίας και μοναδικής σχέσης.

Στον 19ο αιώνα και στην αρχή του 20ού η σχέση μάνας και παιδιού μέσα στο αστικό περιβάλλον εικονογραφείται σπάνια, και παρουσιάζεται σχεδόν αποκλειστικά στο πεδίο της προσωπογραφίας. Η παρουσία του παιδιού σε πορτρέτα γυναικών δηλώνει τη μητρότητα, ρόλο που δικαιώνει τη γυναικεία ύπαρξη, σε εποχές μάλιστα που η αστή, ιδιαίτερα, γυναίκα νοείται και προβάλλεται κυρίως ως μητέρα. Στις προσωπογραφίες αυτές είναι ευανάγνωστες οι συγγένειες με σύγχρονά τους φωτογραφικά πορτρέτα αστών και μεγαλοαστών. Τέτοια έργα απηχούν και αισθητοποιούν παγιωμένες απόψεις για το παιδί, τη μητέρα καθώς και την οικογένεια μέσα στην αστική κοινωνία της εποχής, με τους αυστηρούς κώδικες συμπεριφοράς και τους καθορισμένους ρόλους. Ένα γενικό γνώρισμα των έργων αυτών, άλλωστε, είναι το διάχυτο ύφος καθωσπρεπισμού και σοβαρότητας. Πέρα από τα κελεύσματα της αγωγής των παιδιών εκείνη την

εποχή, που δεν επέτρεπε διαχύσεις και εκδηλώσεις αυθορμητισμού, το γεγονός πως τα πορτρέτα αυτά έχουν ζωγραφιστεί από άνδρες αποτελεί άραγε μια πρόσθετη εξήγηση για την ατμόσφαιρα και το ήθος τους;

Το θέμα της μητρότητας διαγράφει μια πολύτροπη και ενδιαφέρουσα πορεία μέσα στην ελληνική τέχνη του 20ού αιώνα, ενσωματώνοντας κι αυτό, στις διάφορες εκδοχές του, τις εξελίξεις της νεοελληνικής τέχνης, τους νέους προσανατολισμούς των καλλιτεχνών στο επίπεδο της μορφικής διατύπωσης, της τεχνικής και των υλικών. Στον αιώνα αυτόν (κυρίως στο δεύτερο μισό του) η μητρότητα έχει μια σημαντική παρουσία και στη γλυπτική, όπως επίσης στη χαρακτική, γεγονός που οπωσδήποτε συμβάλλει στην πολυμορφία της εικαστικής επεξεργασίας του θέματος, την οποία παρατηρούμε στη νεότερη εποχή. Ας σημειωθεί ότι σ' αυτά τα χρόνια, όπως και στις μέρες μας, έχουμε έργα και από γυναίκες δημιουργούς.

Η μορφή της μάνας με τις ποικίλες όψεις και ταυτότητές της δεσπόζει στην όλη εικονογραφία του θέματος. Παράλληλα με το πρόσωπο, οι ζωγράφοι, οι γλύπτες, οι χαράκτες εστιάζουν την προσοχή τους και στο μητρικό σώμα. Το σώμα της μάνας, ντυμένο ή γυμνό, με τα τονισμένα στήθη και τις έκδηλες ενδείξεις της εγκυμοσύνης, με την έμφαση στα χέρια, με τη μετωπική στατικότητα ή με την κίνησή του, γίνεται πολυδύναμος φορέας σημασιών και έκφρασης. Είναι ταυτόχρονα πεδίο όπου δοκιμάζονται και υποστασιοποιούνται μορφοπλαστικές αναζητήσεις και προβληματισμοί των καλλιτεχνών στην πορεία της δουλειάς τους, με φόντο ένα διαχρονικό ορίζοντα προτύπων (με τη στενή ή την ευρεία έννοια) και σημείων αναφοράς.

Η υποχώρηση της περιγραφικής-ανεκδοτολογικής λεπτομέρειας και η αναζήτηση του ουσιαστικού, πέρα από το συγκυριακό ή το προφανές, είναι κοινός παρονομαστής στην καλλιτεχνική παραγωγή μετά τα μέσα του 20ού αιώνα. Αξία απόλυτη –με μια οικουμενική, πανανθρώπινη διάσταση–, η μητρότητα στην εικαστική της διαχείριση είναι θέμα πρόσφορο σε ιδεαλιστικές γενικεύσεις και σε αναγωγές στον τύπο και στο σύμβολο, κάποτε με μια θρησκευτική απόχρωση, πέρα από τα καθημερινά, ανθρώπινα μέτρα. Σε αρκετές περιπτώσεις το συγκεκριμένο, το ειδικό, αποκτά ευρύτερη εμβέλεια ή και μια αρχετυπική σήμανση, μέσω του μορφοπλαστικού ιδιώματος των καλλιτεχνών. Η απλοποιημένη, ελλειπτική, γλώσσα και η απουσία παραπληρωματικών στοιχείων, η σελίδωση του θέματος πέρα από τους συμβατικούς

τρόπους, η συμβολική-αντιρρεαλιστική κλίμακα και η μνημειακή διάσταση, οι σχηματοποιήσεις, οι εξπρεσιονιστικές παραμορφώσεις και η σχεδιαστική οξύτητα, το “ζεστό”, περιεκτικό σχήμα της καμπύλης, όπως και η ζωτικότητα της οργανικής φόρμας στη γλυπτική, το στοιχείο της υπερβολής και η δυναμική των αντιθέσεων, είναι βασικά στοιχεία του εικαστικού συντακτικού των δημιουργών, τα οποία χαρακτηρίζουν και νοηματοδοτούν πολλαπλά την παράσταση της μητρότητας και την ίδια τη μορφή της μάνας.

Οι στιβαρές, γήινες, λαϊκές μάνες της Βάσως Κατράκη, του Γιώργου Σικελιώτη, του Χρήστου Καπράλου και του Τάσσου ζωντανεύουν ευθύβολα και πειστικά ένα χαρακτηριστικό τύπο Ελληνίδας μάνας, με το κοινωνικό της αντίκρισμα. Σε αρκετές περιπτώσεις, ωστόσο, τείνουν προς το πρωταρχικό, το διαχρονικό. Το στοιχείο της γυμνότητας είναι εδώ κομβικό. Η γυμνότητα, πέρα από τη συνδήλωση της απόλυτης οικειότητας ανάμεσα στη μάνα και το παιδί, χρησιμοποιείται ασφαλώς από τους καλλιτέχνες και με την έννοια του πρωτογενούς τύπου, “γυμνού” από κάθε εξατομικευμένο ή περιστασιακό προσδιορισμό. Αυτό ισχύει και για άλλους δημιουργούς (βλ. ιδιαίτερα τη μητρότητα στο *Γυναίκα και παιδί* του Γιώργου Μπουζιάνη, σ. 79).

Η γλώσσα, η συμπεριφορά του σώματος στις ποικίλες εκφάνσεις της γίνεται βασικό εκφραστικό και επικοινωνιακό όχημα, όπως εξάλλου και η ορμή της αφαιρετικής χειρονομακτικής γραφής με τον πυκνό ρυθμό της, η οποία ζητά να μεταφράσει την ένταση και το βάθος του συναισθηματικού-ψυχικού δεσμού ανάμεσα στη μάνα και το παιδί. Ενδεικτικά παραδείγματα προσφέρουν ο πίνακας *Μητρότητα* (σ. 77) του Αλέκου Κοντόπουλου και η λιθογραφία με τον ίδιο τίτλο της Ελένης Οικονομίδη (σ. 167). Ο παλμός των ζωηρών χρωματικών αντιθέσεων αλλά και της αντίστιξης άσπρου - μαύρου στα χαρακτηριστικά συμπράττει αποτελεσματικά στο ήθος των έργων. Στους αντίποδες, η εσωστρεφής εικόνα του αισθαντικού Θεόφραστου Τριανταφυλλίδη με τη χαμηλόφωνη χρωματική γκάμα και το φιλτραρισμένο, θωπευτικό φως αναδίδει μιαν ατμόσφαιρα τρυφερής, ήρεμης οικειότητας μέσα στη θαλπωρή του σπιτιού και ερμηνεύει μέσα από άλλους δρόμους τη σχέση μάνας και παιδιού (σ. 53).

Τα ιστορικο-κοινωνικά συμφραζόμενα (πόλεμοι, η Κατοχή) έχουν τον αντίκτυπό τους και στις παραστάσεις της μητρότητας. Η μικροϊστορία τέμνεται με την Ιστορία. Αξιοσημείωτο είναι το σχέδιο της Σελέστ Πολυχρο-

νιάδη με τη νεαρή μάνα που κρατά το πεθαμένο μωρό της μέσα σ' ένα σεντόνι (1942), ένα έργο με το ρεαλισμό και την οξύτητα του ντοκουμέντου (σ. 67). Μέσα στις αντίξοες, οδυνηρές συναισθηματικά και βιωματικά συνθήκες η σχέση μάνας - παιδιού αποκτά μια ιδιαίτερη σήμανση και φόρτιση. Η μάνα προβάλλεται ως φορέας προστασίας για το μικρό παιδί, ένα από τη φύση του εύθραυστο ον, που γίνεται πιο εύθραυστο και πιο ευάλωτο σ' αυτές τις περιστάσεις. Εύγλωττο είναι από αυτήν την άποψη το χαρακτηριστικό της Νότας Σιοτρόπου-Γεωργίου, *Πόλεμος V* (1970, σ. 159). Κάποτε ο καλλιτέχνης, υπερβαίνοντας το πραγματικό, την ατομική περίπτωση και το χρονικά προσδιορισμένο, τείνει προς το συμβολικό, το υπερχρονικό και στρέφεται στο κύρος, στην αυθεντία της θρησκευτικής εικόνας, όπως βλέπουμε στη *Μάνα και παιδί* της Πολυχροσιάδη (σ. 65).

Το αυτοβιογραφικό στοιχείο, που σφραγίζει ένα τμήμα της νεότερης καλλιτεχνικής παραγωγής με αντικείμενο τη μητρότητα, προικίζει την εικονογραφία του θέματος με σημαίνουσες αποχρώσεις και περιεχόμενα. Η άμεση εμπειρία, η πρώτη ύλη της βιωμένης πραγματικότητας φιλτράρεται σε κάθε περίπτωση από την ιδιοσυγκρασία και την ψυχική ενδοχώρα του καλλιτέχνη αλλά επίσης από τον εικαστικό του κώδικα και τις μορφοπλαστικές αναζητήσεις του. Μια πρόδρομη, και ταυτόχρονα οριστική, περίπτωση συνιστούν οι *Μήδειες* του Γιαννούλη Χαλεπά (σ. 100, 105), που ασφαλώς παραπέμπουν στη μάνα του, ένα πρόσωπο καταλύτη για τη ζωή και τη μοίρα του μεγάλου μας γλύπτη.

Η αυτοβιογραφική διάσταση αναγνωρίζεται καταρχήν σε έργα όπου εικονίζεται η γυναίκα του καλλιτέχνη με το παιδί του, όπως στα *Μάνα και παιδί* (σ. 109) και *Μάνα και κόρη* (σ. 110) του γλύπτη Θανάση Απάρτη, καθώς και σε άλλα με ένα πιο ιδιωτικό, πιο οικείο στίγμα. Βλ. π.χ. τη *Γέννηση της Μαριάννας* του Απάρτη (σ. 111), την *Πέπη και Κατερίνα* (σ. 86) του ζωγράφου Δημοσθένη Κοκκινίδη και την *Έγκνο* (1972) του ζωγράφου Χρόνη Μπότσογλου (σ. 71). Ο πίνακας αυτός σημείωσε μια τομή στην εικονογραφία της εγκύου γυναίκας, με το ρεαλισμό και την αμεσότητα στην απόδοση του θέματος.

Η μορφή της μάνας του καλλιτέχνη είναι κυρίαρχη στα έργα με αυτοβιογραφικό υπόβαθρο. Κορυφαίες, εμβληματικές περιπτώσεις εδώ είναι ο Χρήστος Καπράλος –για τον οποίο εύλογα γίνεται ειδική αναφορά σε τούτη την έκδοση– και ο Χρόνης Μπότσογλου, ενώ μεμονωμένα έργα άλλων ζωγράφων, γλυπτών και χαρακτών αποτε-

λούν πολύτιμες ψηφίδες στο μωσαϊκό της εικονογραφίας αυτής της μορφής. Ξεπερνώντας το καθαρά προσωπικό, το ειδικό και το ατομικό, ορισμένα έργα μιλούν –σε ένα δεύτερο επίπεδο– για την ανθρώπινη ύπαρξη, για την ανθρώπινη συνθήκη και για τη θνητότητα. Σημαδεμένα από το χρόνο και τη βιολογική φθορά, το πρόσωπο και το σώμα της μάνας φορτίζονται με εκφραστική ένταση. Παράλληλα όμως με το ρεαλισμό της καταγραφής μιας αντικειμενικής και βιωμένης πραγματικότητας, το βλέμμα του γιου στη μάνα αποτυπώνει σ' αυτά τα αγαπημένα πρόσωπα μια ανθρώπινη ποιότητα, μια ευγένεια και μια πνευματικότητα που αγγίζουν βαθιά το θεατή.

Στα έργα του Μπότσογλου (σ. 91, 92, 93), με το ψυχολογικό βάθος τους, η οξύτητα της προσωπικής περίπτωσης συνυπάρχει με ένα στοχασμό πάνω στην ανθρώπινη μοίρα, στη δράση του χρόνου και στο θάνατο. Η πρόσληψη και διαχείριση της εικόνας του σώματος, βασικός άξονας της προβληματικής και της δουλειάς του καλλιτέχνη, αισθητοποιείται σε δημιουργίες μεγάλης εκφραστικής πυκνότητας μέσα στη ζωγραφική καθώς και στη χαρακτηριστική του Μπότσογλου με αναφορά στην ηλικιωμένη μητέρα του. Η πλαστική γλώσσα, η άυλη σχεδόν γραφή της υδατογραφίας σε συλλειτουργία με το φως, γίνεται καίριος φορέας νοήματος και ερμηνευτικό εργαλείο.

Στους αντίποδες, η ζωγραφική χειρονομία του Νίκου Λύτρα με την υλικότητά της στοιχειοθετεί μια εικόνα της γερασμένης μητρικής μορφής (σ. 89) αισθητά διαφοροποιημένη από τις εύθραυστες παρουσίες του Μπότσογλου με τη μεταφυσική, θα 'λεγες, αύρα τους. Εδώ η σωματικότητα του μέσου και ο αδρός πλασμός μεταφράζουν τη διαδρομή μιας ολόκληρης ζωής στο “τοπίο” του προσώπου. Η μορφή αυτή που προβάλλεται σαν εικόνη επάνω στο μονοχρωματικό επίπεδο φόντο είναι ταυτόχρονα ομιλητική ένδειξη μιας εξιδανικευτικής όρασης που διατρέχει μέσα στο χρόνο, φανερά ή υπόγεια, την εξεικόνιση της μητέρας και γενικά της μητρότητας στη νεοελληνική τέχνη.

Δρ Αφροδίτη Κούρια
Ιστορικός της Τέχνης

Ζωγραφική

Νικόλαος Γύζης (1842-1901)
Οι αραβόνες των παιδιών, 1875
λάδι σε μουσαμά, 100 x 160 εκ.
Συλλογή Γιάννη Περδίου

Νικόλαος Γύζης (1842-1901), *Οι αραβόνες των παιδιών*, 1877
λάδι σε μουσαμά, 103 x 155 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου
Νικόλαος Γύζης (1842-1901), *Οι αραβόνες των παιδιών*, 1877 (λεπτομέρεια)

Νικόλαος Γύζης (1842-1901), *Η ψυχομάννα (καλομάννα)*
λάδι σε μουσαμά, 105 x 73 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη

Νικόλαος Γύζης (1842-1901), *Η ψυχομάννα (καλομάννα)* (λεπτομέρεια)

Νικόλαος Γύζης (1842-1901), *Κου-κου*, 1882
λάδι σε μουσαμά, 100 x 75 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Νικόλαος Γύζης (1842-1901), *Η άρρωστη*, 1871
λάδι σε ξύλο, 33 x 25 εκ., ιδιωτική συλλογή

Νικόλαος Γύζης (1842-1901)
Το τάμα, 1886
λάδι σε μουσαμά, 107 x 158 εκ.
Εθνική Πινακοθήκη –
Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Νικόλαος Γύζης (1842-1901), *Μάνα με παιδί*
λάδι σε ξύλο, 31 x 25 εκ., ιδιωτική συλλογή

Νικόλαος Γύζης (1842-1901), *Το φιλί της μάνας*
λάδι σε χαρτί, 27 x 21 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Νικηφόρος Λύτρας (1832-1904), *Μητέρα με παιδί*
λάδι σε ξύλο, 23 x 20,5 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Νικόλαος Γύζης (1842-1901), *Μητρότητα*
μολύβι σε χαρτί, 14,5 x 10 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Νικόλαος Γύζης (1842-1901), *Μητρότητα*
μολύβι σε χαρτί, 11,8 x 7,8 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Νικόλαος Γύζης (1842-1901), *Φυγή μετά την καταστροφή*
λάδι σε μουσαμά, 38 x 31 εκ., ιδιωτική συλλογή

Νικόλαος Γύζης (1842-1901)
Μητρότητα, 26 Οκτωβρίου 1879
μολύβι σε χαρτί, 11,8 x 7 εκ.
Εθνική Πινακοθήκη –
Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

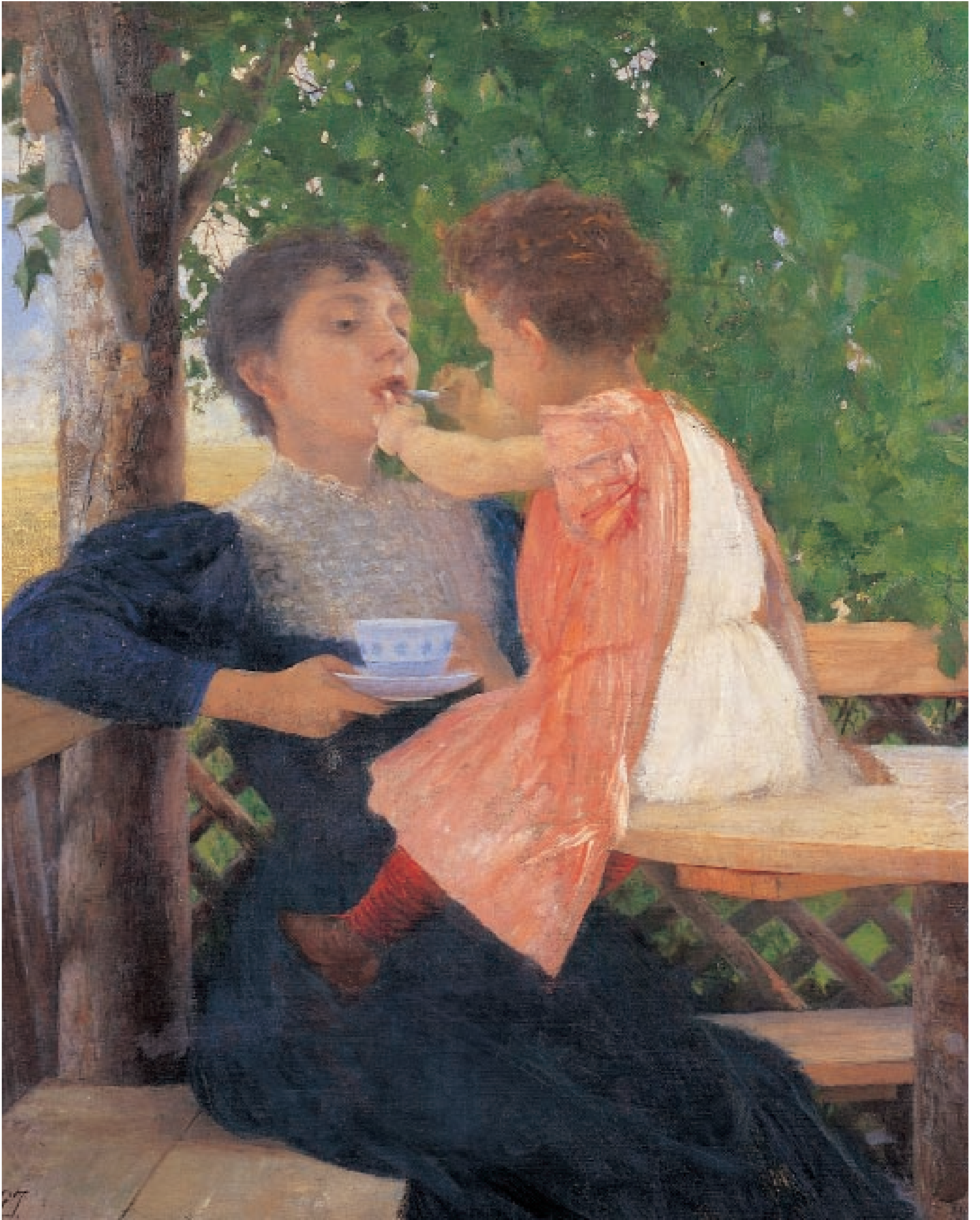
Νικόλαος Γύζης (1842-1901)
«Τηλέμαχος Μαμά», 21 Φεβρουαρίου 1885
9,8 x 7,5 εκ., μολύβι σε χαρτί
Εθνική Πινακοθήκη –
Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Γεώργιος Ιακωβίδης (1853-1932), *Μητρική στοργή*, [1889]
λάδι σε μουσαμά, 90 x 66 εκ., Συλλογή Αλ. και Μ. Ζύμη

Γεώργιος Ιακωβίδης (1853-1932), *Αντιστροφή των ρόλων*, [1892]
λάδι σε μουσαμά, 90 x 74 εκ., ιδιωτική συλλογή

Γεώργιος Ιακωβίδης (1853-1932), *Μητέρα και παιδί*
λάδι σε μουσαμά, 52 x 39,5 εκ., Συλλογή Εμφιετιζόγλου

Γεώργιος Ιακωβίδης (1853-1932)
Παιδική συνανλία, 1900
λάδι σε μουσαμά, 176 x 250 εκ.
Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

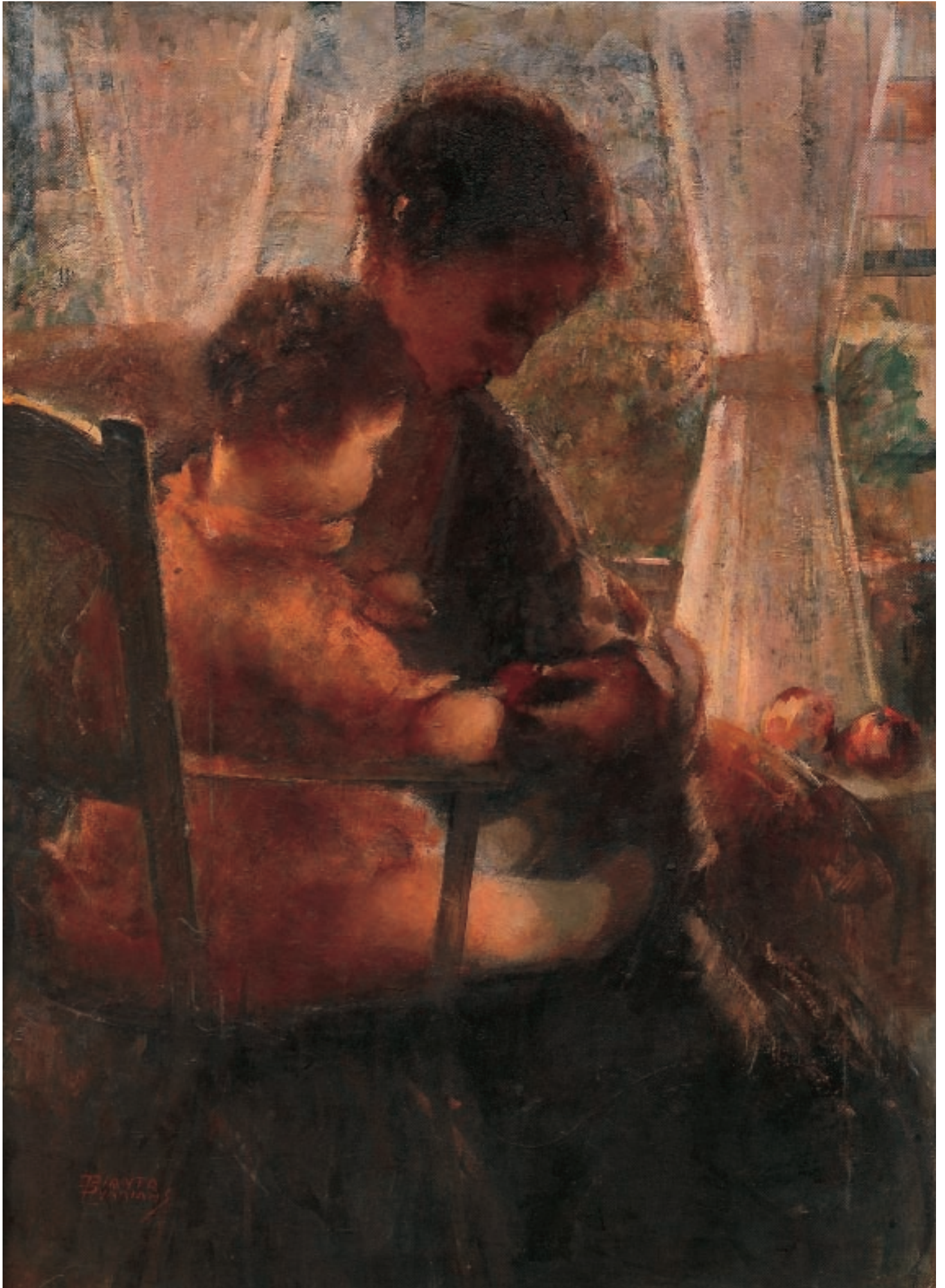
(σελ. 50-51) Γεώργιος Ιακωβίδης (1853-1932)
Παιδική συνανλία, 1900 (λεπτομέρεια)

Θεόφραστος Τριανταφυλλίδης (1881-1955), *Μητρότητα*
λάδι σε χαρτόνι, 70 x 50 εκ., Συλλογή Γιάννη Περδίου

Παύλος Μαθιόπουλος (1876-1956)
Γυναίκα (Ραφαέλα Α. Νικολοπούλου)
με κοριτσάκι
παστέλ, 124,5 x 161 εκ.
Εθνική Πινακοθήκη –
Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Φραντσέσκο Πίτζε (1822-1862;), *Κυριακούλα Βούλγαρη, σύζυγος Α. Κριεζή*, π. 1850-1852
λάδι σε μουσαμά, 83 x 66 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κοντλίδη

Φραντσέσκο Πίτζε (1822-1862;), *Κυριακούλα Βούλγαρη* (λεπτομέρεια)

Γεώργιος Ιακωβίδης (1853-1932), *Προσωπογραφία της κυρίας Στεφ. Ράλλη και της κόρης της*, 1905
λάδι σε μουσαμά, 129 x 100 εκ., Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας – Μουσείο Γ.Ι. Κατούρα

Γεώργιος Ιακωβίδης (1853-1932), *Μητέρα με κορτσάκι*, 1919
λάδι σε μουσαμά, 91 x 45 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Γεώργιος Ιακωβίδης (1853-1932), *Η σύζυγος του καλλιτέχνη με τον γιο τους*, 1895
λάδι σε μουσαμά, 109 x 75 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη

Γιάννης Μόραλης (1916), *Προσωπογραφία Δανάης και Μαρίας Βελλίνη*, 1944
λάδι σε μουσαμά, 110 x 70 εκ., Μουσείο Μπενάκη – Παρακαταθήκη Μαρίας Βελλίνη-Koelling

Κωνσταντίνος Παρθένης (1878-1967), *Vierge avec l'enfant* (Παναγία Βρεφοκρατούσα)
μολύβι σε χαρτί, 24,5 x 21,7 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Σελέστ Πολυχρονιάδη (1904-1985), *Μάνα και παιδί*, 1941-1944
τέμπερα και κραγιόνια σε χαρτί, 63 x 47 εκ., Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων

Άννα Κινδύνη-Μαρουδλή (1914-2003), *Μητρικό καταφύγιο*, 1980
κάρβουνο, 53 x 71 εκ., Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων

Σελέστ Πολυχρονιάδη (1904-1985), *Μάνα με το πεθαμένο παιδί της*, 1942
κραγιόνι και αραιωμένο μελάνι σε χαρτί, ιδιωτική συλλογή

Γιάννης Μόραλης (1916), *Έγκυος γυναίκα*, 1948
λάδι σε μουσαμά, 102 x 65 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

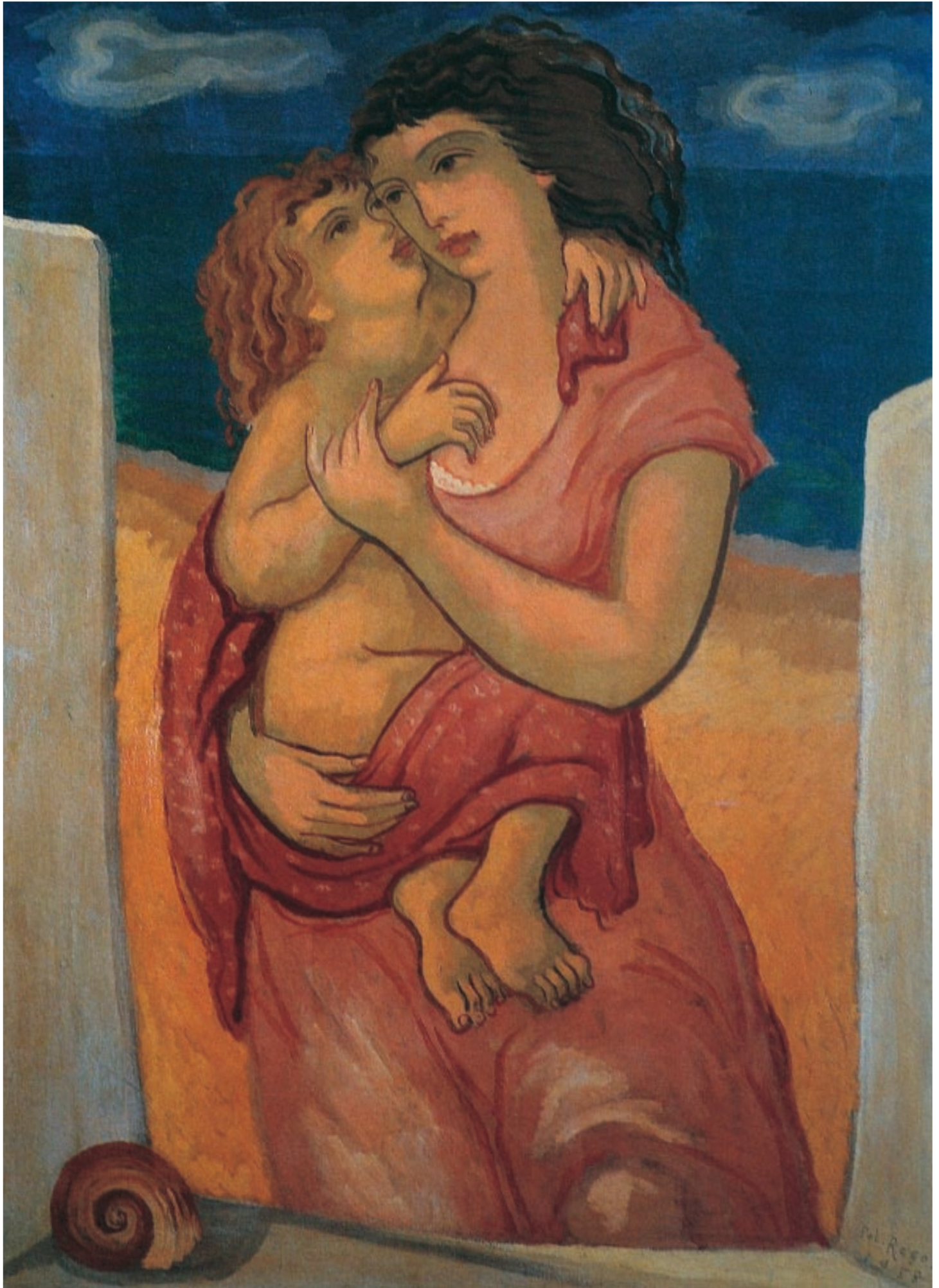

Χρόνης Μπότσογλου (1941), *Έγκυος*, 1972
τέμπερα σε χαρτί, 75 x 67 εκ., ιδιωτική συλλογή

Πολύκλειτος Ρέγκος (1903-1984), *Μάνα και παιδί*, 1958

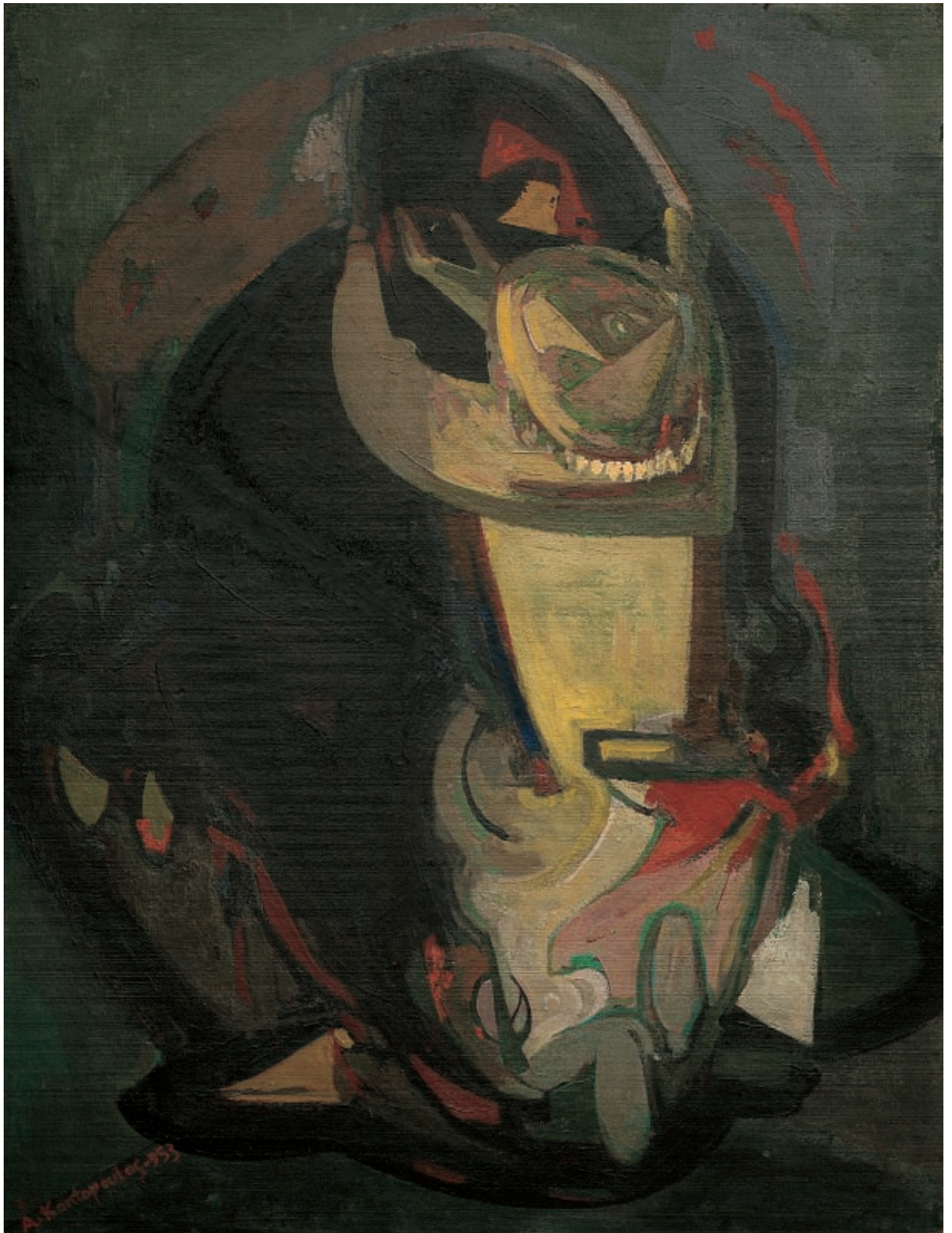
λάδι και αυγό, μικτή τεχνική σε μουσαμά, 132 x 102 εκ., Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης

Πηνελόπη Οικονομίδη (1894-1963), *Μητρούγητα*
λάδι σε μουσαμά, 99 x 73 εκ., ιδιωτική συλλογή

Αλέκος Κοντόπουλος (1905-1975), *Μητρότητα*, 1953
πλαστικό, 128 x 91 εκ., ιδιωτική συλλογή

Γιώργος Μπουζιάνης (1885-1959), *Γυναίκα και παιδί*, π. 1950
λάδι σε κόντρα πλακέ, 93 x 71 εκ., ιδιωτική συλλογή

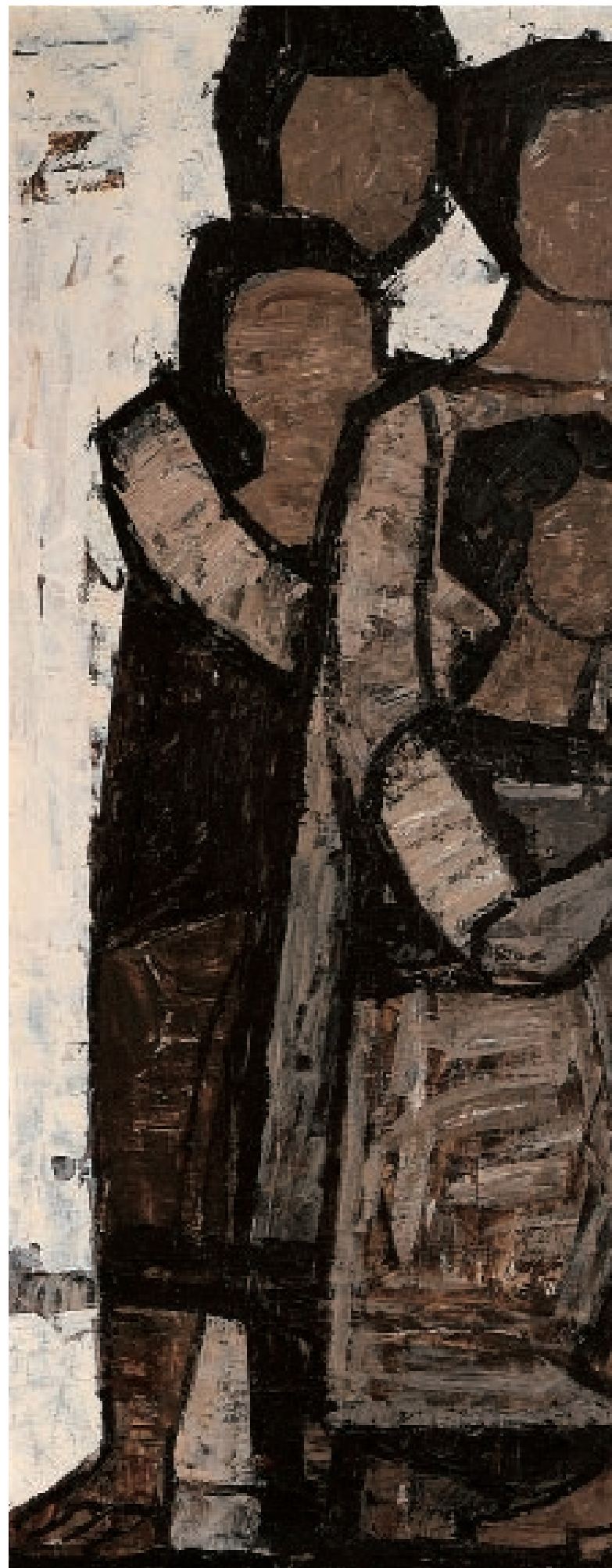

Δημήτρης Μυταράς (1934), *Η Βούζαινα και η Άρτεμις*, 1955
μελάνι σε χαρτί, 50 x 27 εκ., ιδιωτική συλλογή

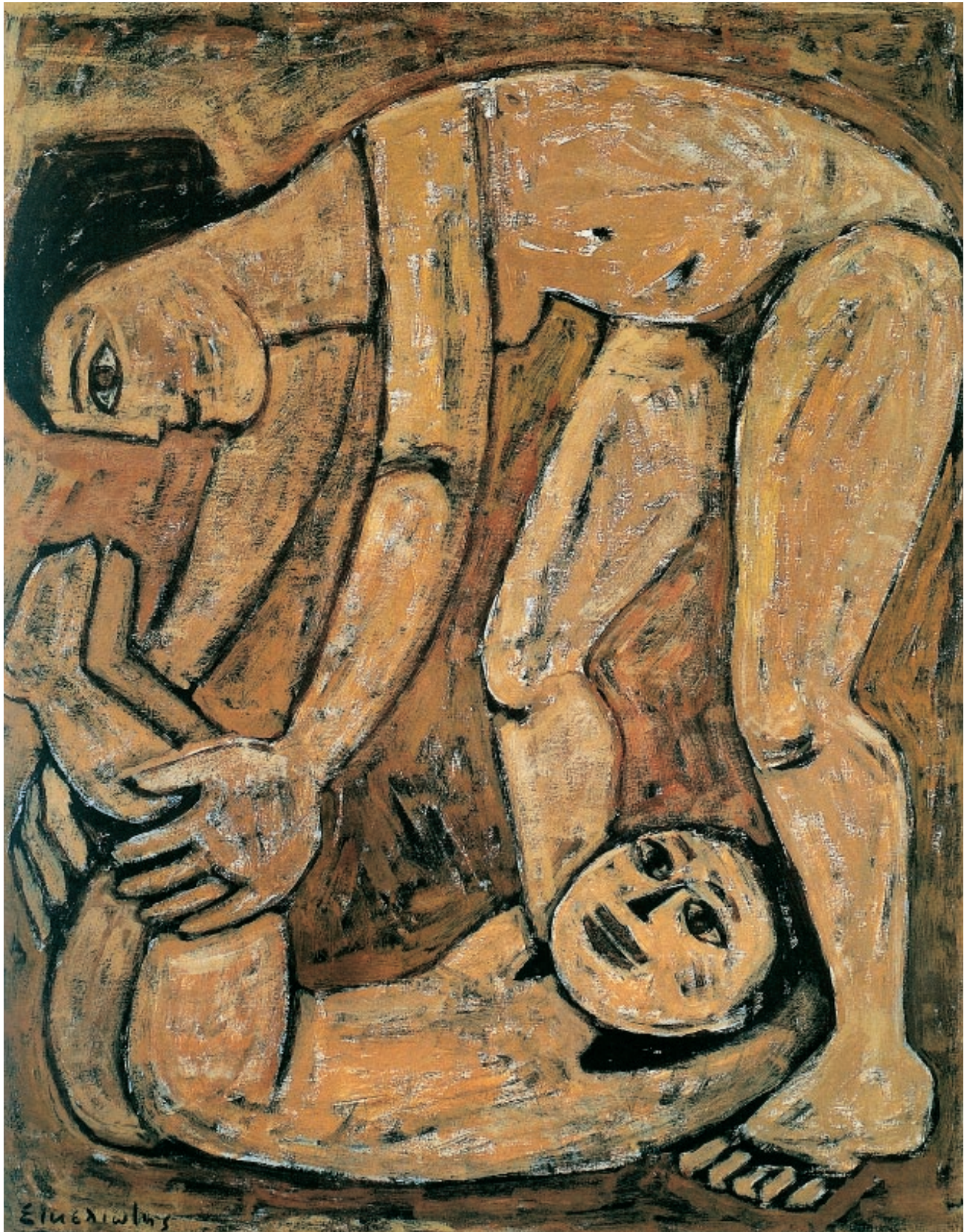

Δημήτρης Μυταράς (1934), *Σύνθεση*, 1958
μελάνι σε χαρτί, 27 x 16 εκ., ιδιωτική συλλογή

Γιώργος Σικελιώτης (1917-1984), *Mána*
κόλλα σε hardboard, 97,5 x 121 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK

Γιώργος Σικελιώτης (1917-1984), *Μάνα που παίζει με παιδί*, 1950-1960
πλαστικό σε μουσαμά, 70 x 50 εκ., ιδιωτική συλλογή

Μιχάλης Μανουσάκης (1953), *Ο βίος εν εκτάσει*, 1997
ακρυλικό και κάρβουνο σε ξύλο, 50 x 70 εκ., ιδιωτική συλλογή

Δημοσθένης Κοκκινίδης (1929), *Πέπη και Κατερίνα*, 1967
ακρυλικό σε χαρτόνι, 50 x 50 εκ., ανήκει στον καλλιτέχνη

Δημοσθένης Κοκκινίδης (1929), *Μάνα με παιδί*, π. 1970
ακρυλικά σε μουσαμά, ιδιωτική συλλογή

Νίκος Λύτρας (1883-1927), *Η μητέρα του καλλιτέχνη*
λάδι σε χαρτόνι, 40 x 56 εκ., ιδιωτική συλλογή

Χρόνης Μπότσογλου (1941), *Η μητέρα μου* (XXX), 1983
υδατογραφία σε χαρτί, 76 x 57 εκ., ιδιωτική συλλογή

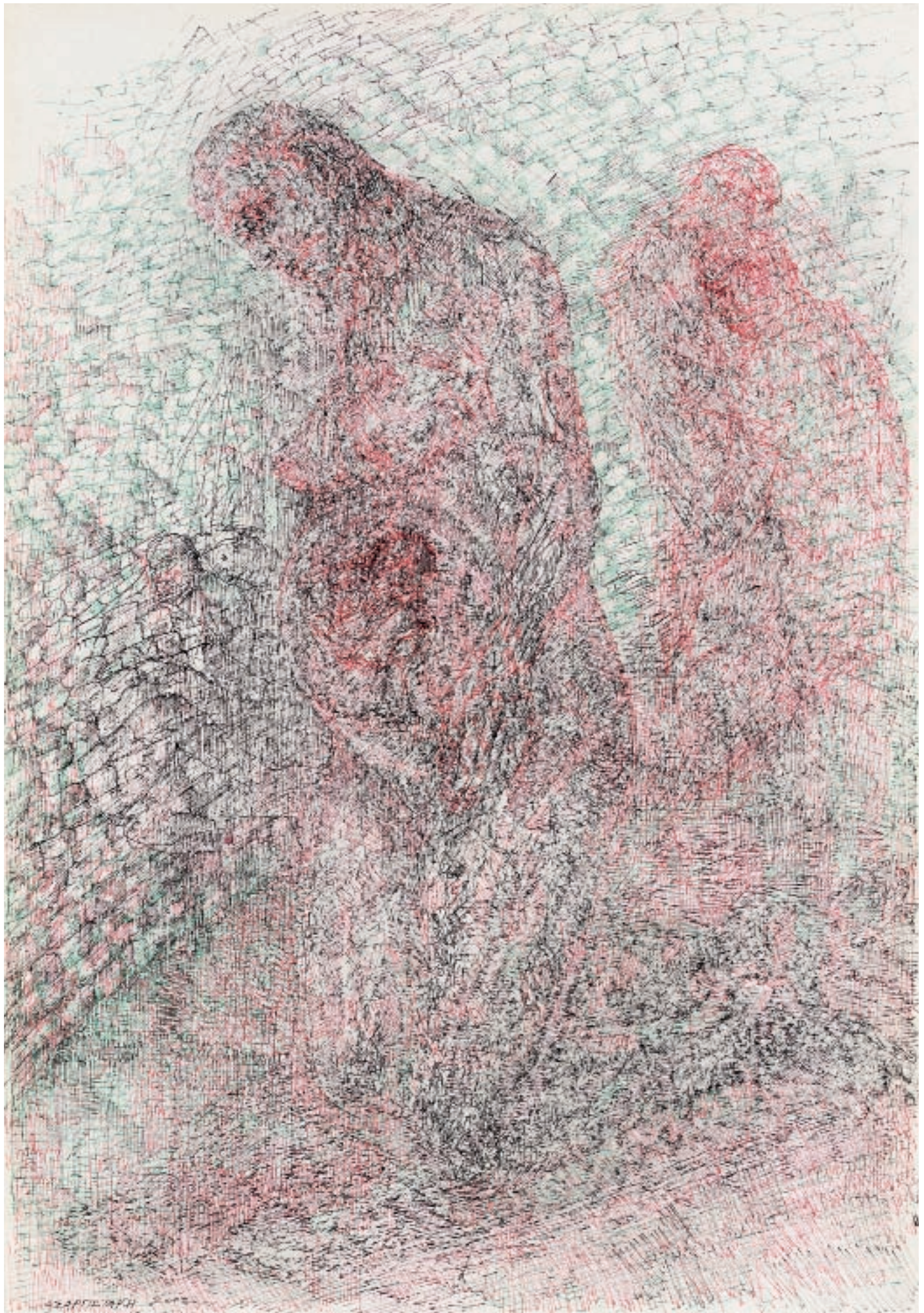

Χρόνης Μπότσογλου (1941), *Η μητέρα μου (CXV, Αφιέρωμα στο Γιώργο Σεφέρη)*, 1986
υδατογραφία σε χαρτί, 132 x 76 εκ., ιδιωτική συλλογή

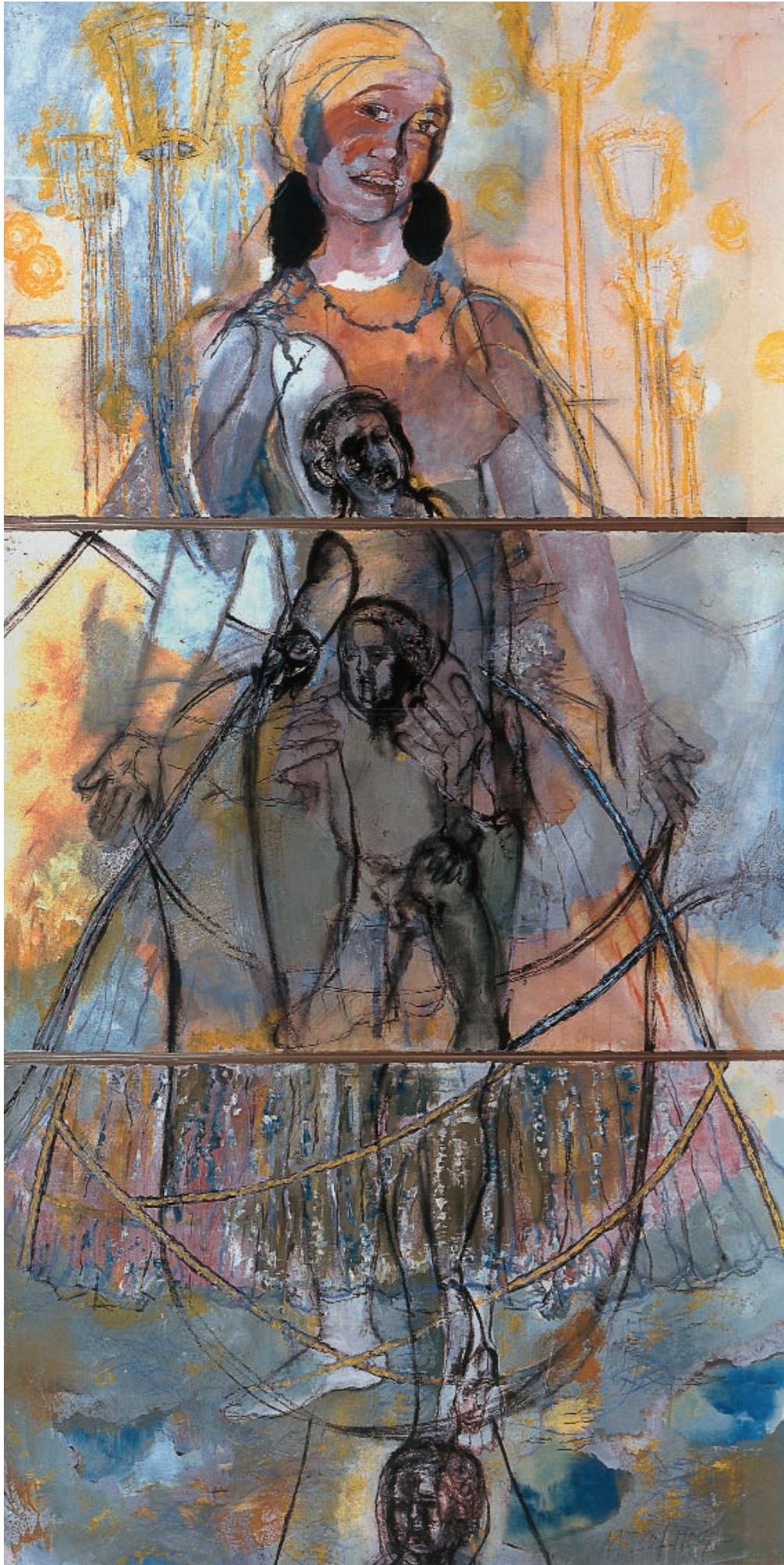
Χρόνης Μπότσογλου (1941), *Η μητέρα μου (LXXII)*
υδατογραφία σε χαρτί, 76 x 57 εκ., ιδιωτική συλλογή

Καλλιόπη Ασαργιωτάκη (1959), *Έγκοιλον*, 2002
σινικές μελάνες σε χαρτί, 50 x 35 εκ., ιδιωτική συλλογή

Μαριλένα Ζαμπούρα (1954), *Βάπτιση*
μικτή ύλη σε χαρτί, 210 x 100 εκ., Συλλογή Βλάση Φρουσάρα

Γλυπτική

(σ. 100, 101) Γιαννούλης Χαλεπάς (1851-1938), *Μήδεια II*, 1931
γύψος, 72 x 42 x 33 εκ., ιδιωτική συλλογή

Γιαννούλης Χαλεπάς (1851-1938), *Μήδεια II*, 1931 (λεπτομέρεια)

Γιαννούλης Χαλεπάς (1851-1938)
Μηδεια III, 1933
γύψος, 72 x 24 x 43 εκ.
Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Δημήτρης Φερεντίνος (1908-1986), *Η μητέρα μου*, 1942
μπρούτζος, 34 x 19 x 25 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Θανάσης Απάρτης (1899-1972), *Μητέρα και παιδί*, 1939
ορείχαλκος, ύψος 48 εκ., Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού

Θανάσης Απάρτης (1899-1972), *Μάνα και κόρη*, 1952
ορείχαλκος, ύψος 42 εκ., ιδιωτική συλλογή

Θανάσης Απάρτης (1899-1972), *Η γέννηση της Μαριάννας*, 1950
ορείχαλκος, ύψος 11 εκ., ιδιωτική συλλογή

Κυριάκος Ρόκος (1945), *Ρομπίνα*, 1977
ορείχαλκος, 20 x 12 x 12 εκ., Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ, Μέτσοβο

Άλεξ Μυλωνά (1923), *Τοκετός*, 1944

ορείχαλκος, ύψος 18 εκ., Μουσείο Άλεξ Μυλωνά – Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης

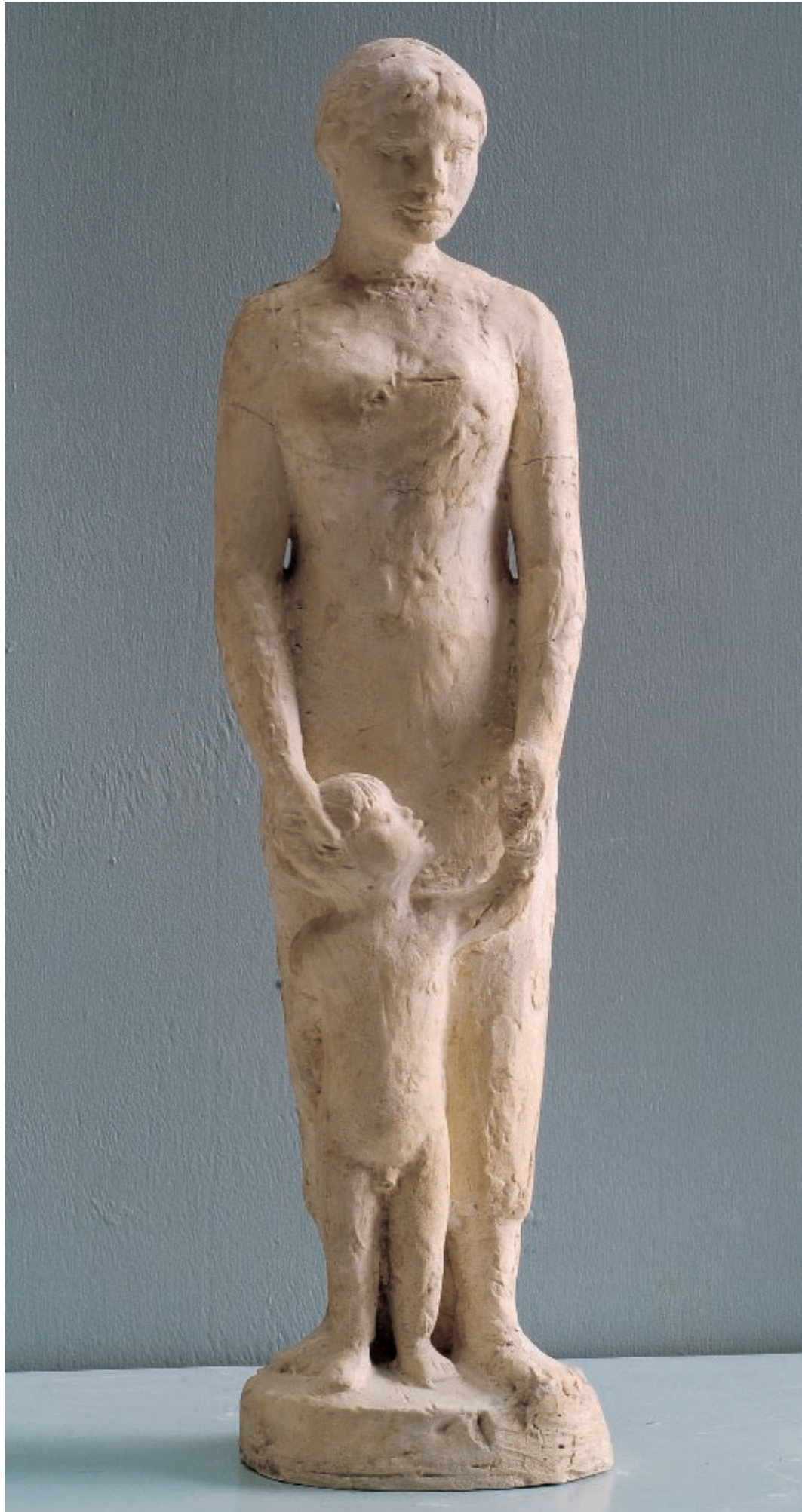

Γιάννης Παππάς (1913-2005)
Μελέτη για άγαλμα της Μητέρας, 1955
γύψος, 56 x 17 x 29 εκ.
Εργαστήριο Γιάννη Παππά –
Μουσείο Μπενάκη

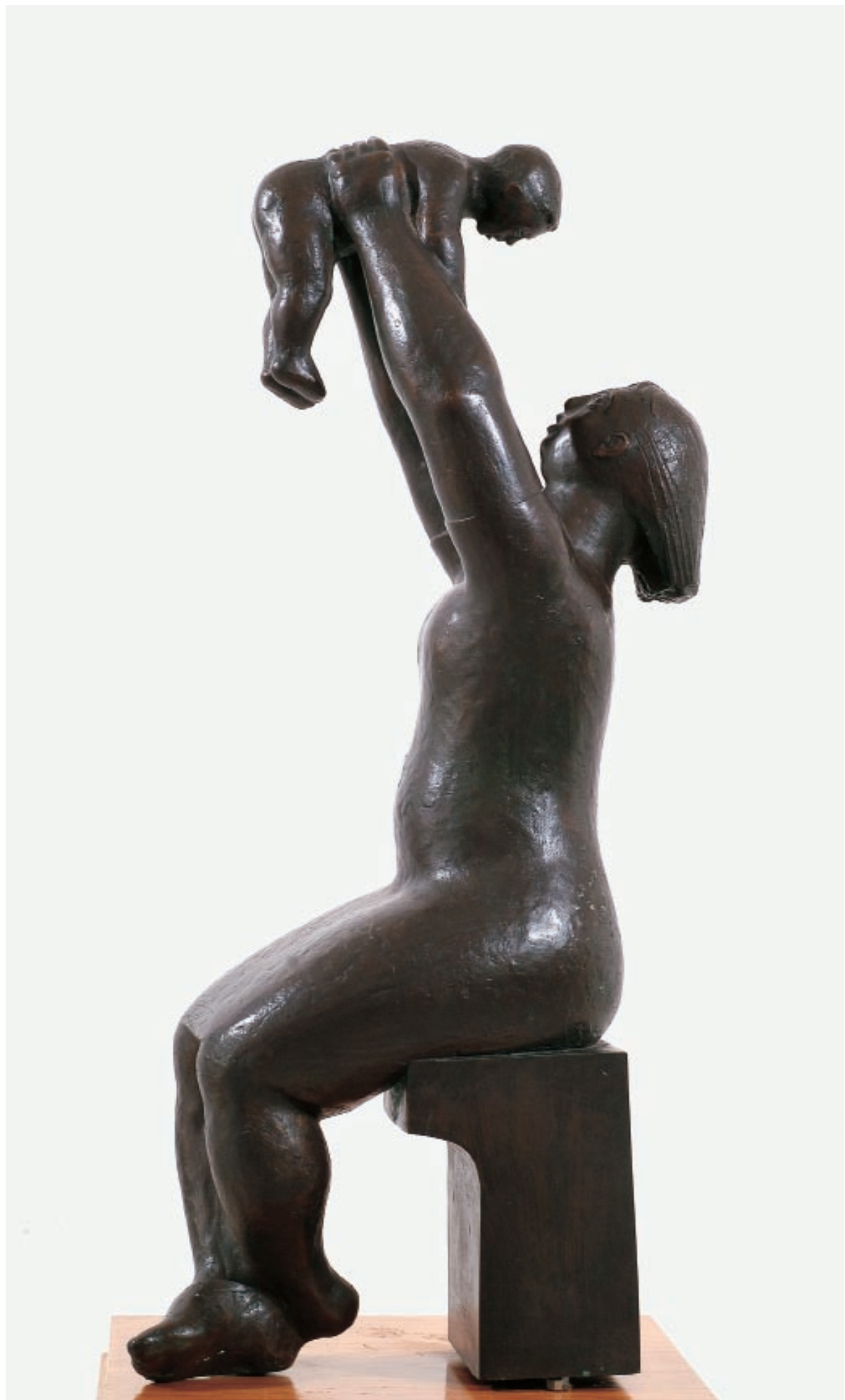
Γιάννης Παππάς (1913-2005)
Μελέτη για άγαλμα της Μητέρας, 1955
(λεπτομέρεια)

Γιάννης Παππάς (1913-2005), *Μελέτη για άγαλμα της Μητέρας*, 1955
γύψος, 56 x 14 x 15 εκ., Εργαστήριο Γιάννη Παππά – Μουσείο Μπενάκη

Γιώργος Γεωργιάδης (1934)
Μάνα και παιδί, 1964
ορείχαλκος, ύψος 63 εκ.
ιδιωτική συλλογή

Γιώργος Γεωργιάδης (1934)
Μάνα και παιδί, 1964 (λεπτομέρεια)

Μάριος Λοβέρδος (1926), *Μητροσύνη*, π. 1979
ορείχαλκος, ύψος 130 εκ., ιδιωτική συλλογή

Γιώργος Γεωργιάδης (1934), *Θλιβερή διαπίστωση*, 1973
ορείχαλκος, ύψος 70 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Αριστείδης Πατσόγλου (1941), *Μητρότητα*, 1990-1992
ατσάλι, 70 x 50 x 45 εκ., ιδιωτική συλλογή

Θόδωρος Παπαγιάννης (1942), *Μητρότητα*, π. 2000
ορείχαλκος, 30 x 20 x 10 εκ., ανήκει στον καλλιτέχνη

Φρόσω Ευθυμιάδη-Μενεγάκη (1916-1995), *Μάνα και παιδί*, [1952]
τερακότα, 42,5 x 30 x 19,5 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Θύμιος Πανουργιάς (1931), *Μάνα με παιδί*
μάρμαρο, 83 x 51 x 35 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Θόδωρος Παπαγιάννης (1942), *Μητρούπητες*, 2008
τερακότα, 20 x 12 x 8 εκ., ανήκει στον καλλιτέχνη

Η ΜΗΤΡΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΚΑΠΡΑΛΟΥ

Το θέμα της μητρότητας διατρέχει όλες τις περιόδους της καλλιτεχνικής δημιουργίας του Χρήστου Καπράλου, σε αναρίθμητες εκδοχές: γλυπτά μικρά και μεγάλα σε πηλό, γύψο, μάρμαρο, πωρόλιθο, μπρούντζο και ξύλο· μορφές ανάγλυφες ή ολόγλυφες, δισδιάστατες ή περίοπτες, μεμονωμένες (*Μάνα*), ανά ζεύγη (*Μάνα - Παιδί*, *Μάνα - Κόρη*) ή ως τμήματα πολυπρόσωπων συνθέσεων και συνταγμάτων.

Η εντατική ενασχόληση του Καπράλου με το θέμα της *Μάνας* ξεκινά στην περίοδο της Κατοχής στο χωριό του, όπου δουλεύει σε πηλό και γύψο με μοντέλο τη μάνα του Βγενιώ. Η μορφή της ταπεινής, καρτερικής γυναίκας του μόχθου αποδίδεται σε ποικίλες στάσεις, φορώντας τα φτωχικά, αγροτικά ρούχα και το μαντήλι στο κεφάλι. Οι συμπαγείς, απλοποιημένες φόρμες και τα καθαρά περιγράμματα αυτής της ομάδας έργων παραπέμπουν σε τύπους της αρχαϊκής γλυπτικής. Στην ίδια περίοδο ανήκουν οι πρώτες γύψινες σπουδές της μνημειακής πόρινης ζωφόρου *Το Μνημείο της Μάχης της Πίνδου* (1952-1956), όπου επίσης αναγνωρίζουμε τη μορφή της μάνας του Καπράλου.

Η ενασχόληση του γλύπτη με τον μπρούντζο και τη μέθοδο του “χαμένου κεριού” από το 1960 και εξής σημαίνει τη σταδιακή απομάκρυνσή του από τα όρια του ρεαλισμού: τώρα πλάθει απευθείας τις μορφές σε φύλλα κεριού, τεχνική που του επιτρέπει τολμηρότερες πλαστικές αναζητήσεις, που κάποιες φορές αγγίζουν τα όρια της αφαίρεσης. Η έμφαση περνά από το θέμα στη μορφή, χωρίς ωστόσο να διακόπτεται το ρεύμα του ανθρωποκεντρισμού που διαπερνά ολόκληρο το έργο του Καπράλου. Μολονότι από τις μπρούντζινες *Μάνες* απουσιάζει πλέον η λιτή αφηγηματικότητα των πρώιμων έργων, καθώς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της μάνας του καλλιτέχνη, η στάση και η εκφραστικότητα των μορφών είναι τόσο υποβλητικές, που ο θεατής δεν χρειάζεται να

γνωρίζει τον τίτλο για να αναγνωρίσει μια *Μάνα* σε αυτές τις “απρόσωπες”, αποσπασματικές φιγούρες με τις τολμηρές σχηματοποιήσεις.

Στην πολυάριθμη ομάδα έργων, κυρίως μικρογλυπτών, με θέμα *Μάνα - παιδί*, ο Καπράλος διερευνά τις δυνατότητες και τις παραλλαγές της φόρμας που προκύπτει από τη συνύπαρξη δύο μορφών διαφορετικής κλίμακας. Εδώ, ο ανεξάντλητος πλούτος των συνδυασμών των δύο μορφών, πέρα από το ότι καταδεικνύει τις καθαρά γλυπτικές αξίες του έργου του Καπράλου, εικονογραφεί πλαστικά τη σχέση στοργής και αλληλεξάρτησης μητέρας - παιδιού.

Στη γλυπτική του Καπράλου το θέμα της *Μάνας* ανάγεται τελικά σε αιώνιο σύμβολο αυταπάρανης και ανθρωπιάς, υπερβαίνοντας τις στυλιστικές αναζητήσεις και τη μετάβαση σε διαφορετικά υλικά, τεχνικές, τεχνοτροπίες.

Άρτεμις Ζερβού
Επιμελήτρια στην Εθνική Πινακοθήκη –
Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Χρήστος Καπράλος (1909-1993)

Το Μνημείο της Μάχης της Πίνδου, 1952-1956

πωρόλιθος Αίγινας, 1,20 x 40 μ.

Λεπτομέρεια από την ενότητα «Αρχίζει ο Πόλεμος», 110 x 670 εκ.

Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων

ARTINA
208 SA

Χρήστος Καπράλος (1909-1993)

Το Μνημείο της Μάχης της Πίνδου, 1952-1956

πωρόλιθος Λίγνας, 1,20 x 40 μ.

Λεπτομέρεια από την ενότητα «Η Λατέρνα», 120 x 430 εκ.

Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων

Χρήστος Καπράλος (1909-1993), *Η Μάνα μου*, 1950-1951
μπρούτζος, ύψος 380 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων (μετωπική όψη).

Χρήστος Καπράλος (1909-1993), *Η Μάνα μου*, 1940-1945
γύψος, 65 x 36 x 46 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Χρήστος Καπράλος (1909-1993), *Μάνα*, 1961
μπρούντζος, 174 x 89 x 73 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Χρήστος Καπράλος (1909-1993)

Πιετά, 1978

μπρούντζος, 129 x 67 x 52 εκ.

Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Χρήστος Καπράλος (1909-1993), *Μάνα*, 1963
μπρούντζος, 138 x 105 x 60 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Χρήστος Καπράλος (1909-1993), *Μητέρα με παιδί*, 1961
μπρούντζος, 175 x 55 x 42 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Χρήστος Καπράλος (1909-1993), *Μητέρα με παιδί*, 1990
τερακότα, 20,5 x 8 x 12,5 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Χρήστος Καπράλος (1909-1993), *Μητέρα με παιδί*, 1958
τερακότα, 27 x 15,5 x 7 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Χρήστος Καπράλος
(1909-1993)
Μητέρα με παιδί, 1968
πορτολίθος Αίγινας
και μπρούντζος
160 x 34 x 98 εκ.
Εθνική Πινακοθήκη –
Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Χρήστος Καπράλος
(1909-1993)
Μητέρα με παιδί, 1970
ξύλο, 186 x 129 x 56 εκ.
Εθνική Πινακοθήκη –
Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Χαρακτική

Χαρίκλεια Αλεξανδρίδου (1889-1963), *Εσωτερικό σπιτιού*
ξύλογραφία, 14,9 x 20,3 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK

11

X. Azgaropidov

Κώστας Γραμματόπουλος (1916-2003), «*Ηρωες*», 1957
ξύλογραφία, 47,8 x 27,5 εκ., Συλλογή του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης

Τηλέμαχος Κάνθος (1910-1993), «*Μαύρο θέρος '74*», 1977
ξύλογραφία, 74,5 x 43 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Άννα Κινδύνη-Μαρουδή (1914-2003), *Μάνες με παιδιά*
χαλκογραφία με ακίδα, 7 x 9,7 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK

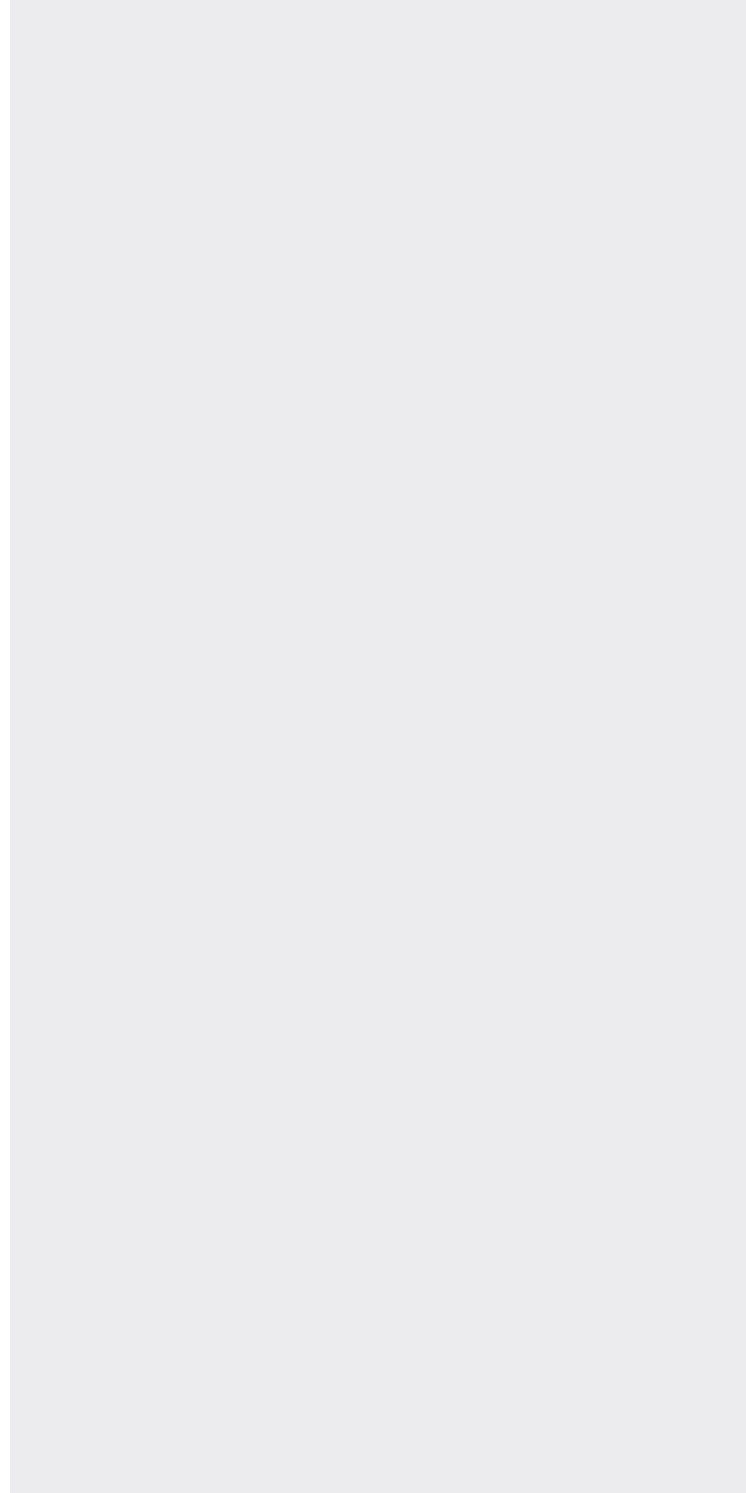
Νότα Σιοτρόπου-Γεωργίου (1932), *Πόλεμος V*, 1970
οξυγραφία-ακουατίνα, 49,5 x 69 εκ., Συλλογή του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης

Α. Τάσος (1914-1985), *Η μητέρα μου*, 1950
δύχρωμη ξυλογραφία, 35 x 26,5 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

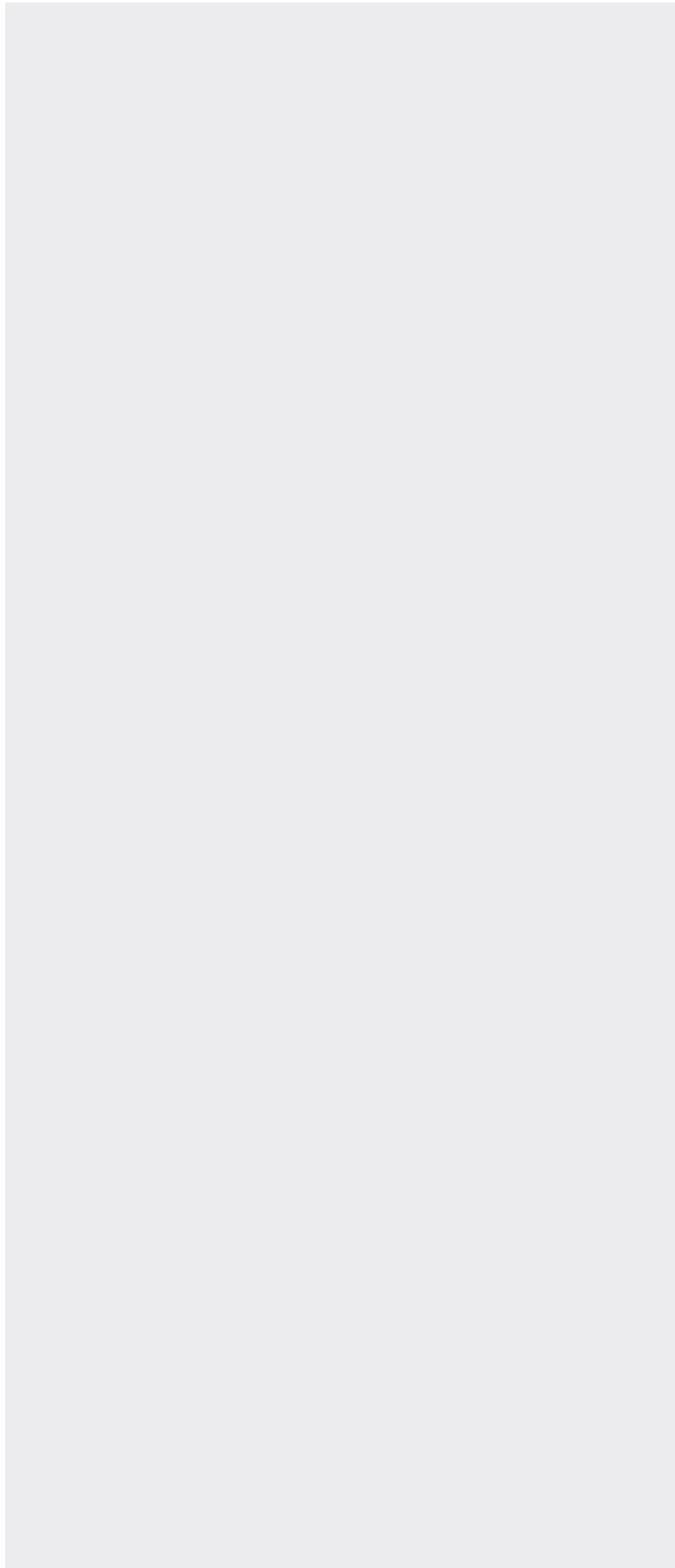
Α. Τάσος (1914-1985), *Σύνθεση με μάνα και παιδί*, 1963
ξυλογραφία, 70 x 69 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Βάσω Κατράκη (1914-1988), *Μάνα*, 1957
χάραξη σε πέτρα, 79 x 41 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK

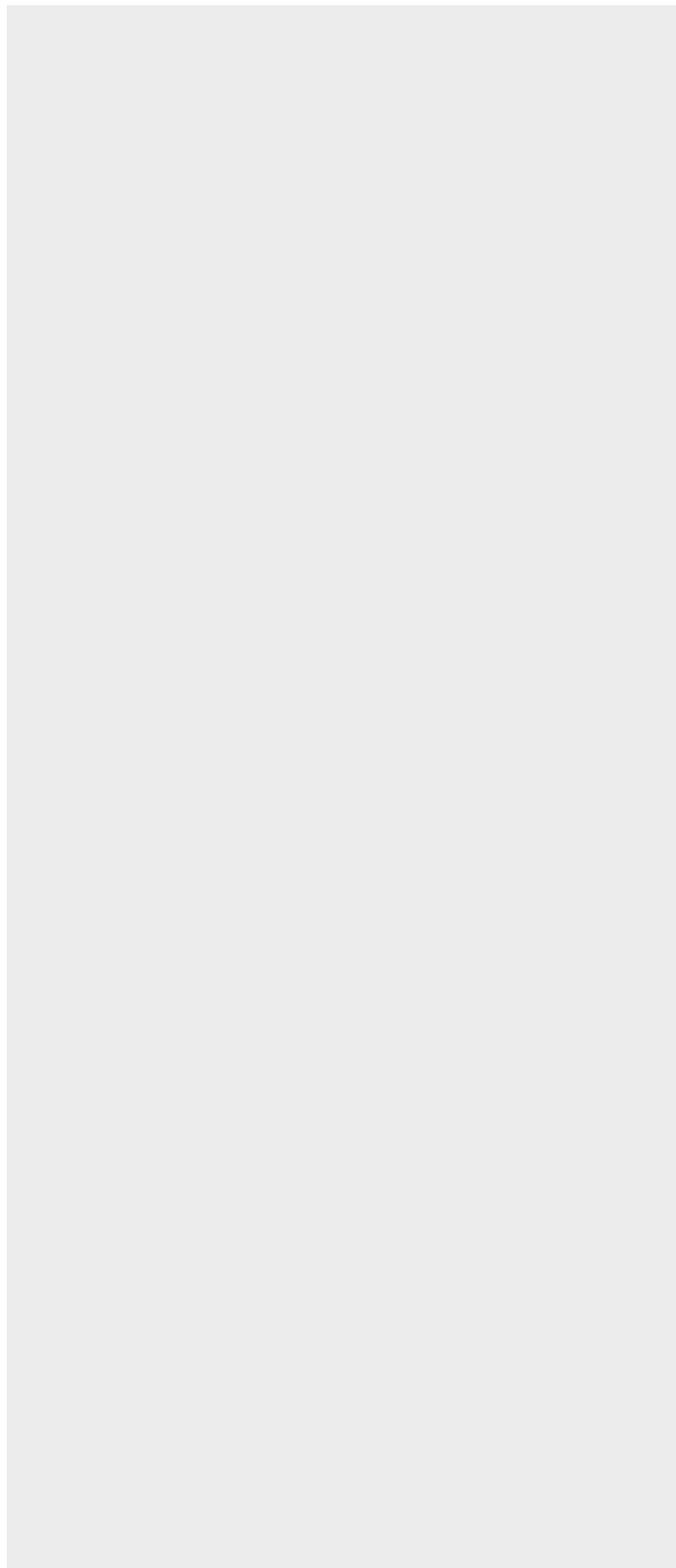
Βάσω Κατράκη (1914-1988), *Μάνα*, 1958
χάραξη σε πέτρα, 72,5 x 26 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Βάσω Κατράκη (1914-1988)
Μάνα και παιδί, 1959
χάραξη σε πέτρα, 69 x 21 εκ.
Σύλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK

Βάσω Κατράκη (1914-1988)
Μανάδες γυμνές, 1958-1959
χάραξη σε πέτρα, 89 x 37 εκ.
Σύλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK

Βάσω Κατράκη (1914-1988), «*Η Παναγιά με το δελφίνι*», 1979
χάραξη σε πέτρα, 130 x 90 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου

Ελένη Οικονομίδα (1940), *Μητρότητα*, 1965
λιθογραφία, 64 x 44,6 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΩΝ

1. Κωνσταντίνος Παρθένης, *Παναγία με το Χριστό*, λάδι σε μουσαμά, 68 x 57 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Σταύρος Ψηρούκης).
2. Αμφιπρόσωπη εικόνα της *Παναγίας της Πανσολύπης* (β' ύψη: *Σταύρωση*), β' μισό 14ου αι., αυγοτέμπερα σε ξύλο, Καθολικό της Ιεράς Μονής Αγίας Τριάδος Χάλκης, Συλλογή του Οικουμενικού Πατριαρχείου (φωτ.: ιδιωτική συλλογή).
3. Νικόλαος Γύζης, *Οι αρραβόνες των παιδιών*, 1875, λάδι σε μουσαμά, 100 x 160 εκ., Συλλογή Γιάννη Περγίου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
4. Νικόλαος Γύζης, *Οι αρραβόνες των παιδιών*, 1877, λάδι σε μουσαμά, 103 x 155 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
5. Νικόλαος Γύζης, *Η ψυχομάνα (καλομάνα)*, λάδι σε μουσαμά, 105 x 73 εκ., Συλλογή του Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
6. Νικόλαος Γύζης, *Κου-κου*, 1882, λάδι σε μουσαμά, 100 x 75 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
7. Νικόλαος Γύζης, *Η άρρωστη*, 1871, λάδι σε ξύλο, 33 x 25 εκ., ιδιωτική συλλογή (από: κατάλογο έκθεσης, *Το παιδί στη νεοελληνική τέχνη 19ος-20ός αιώνας*, Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα 1993).
8. Νικόλαος Γύζης, *Το τάμα*, 1886, λάδι σε μουσαμά, 107 x 158 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
9. Νικόλαος Γύζης, *Μάνα με παιδί*, λάδι σε ξύλο, 31 x 25 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
10. Νικόλαος Γύζης, *Το φιλί της μάνας*, λάδι σε χαρτί, 27 x 21 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (από: Νέλλη Μισιρλή, *Γύζης*, Αθήνα 1996).
11. Νικηφόρος Λύτρας, *Μητέρα με παιδί*, λάδι σε ξύλο, 23 x 20,5 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
12. Νικόλαος Γύζης, *Μητρότητα*, μολύβι σε χαρτί, 14,5 x 10 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Σταύρος Ψηρούκης).
13. Νικόλαος Γύζης, *Μητρότητα*, μολύβι σε χαρτί, 11,8 x 7,8 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Σταύρος Ψηρούκης).
14. Νικόλαος Γύζης, *Φυγή μετά την καταστροφή*, λάδι σε μουσαμά, 38 x 31 εκ., ιδιωτική συλλογή (από: Νέλλη Μισιρλή, *Γύζης*, Αθήνα 1996).
15. Νικόλαος Γύζης, *Μητρότητα*, 26 Οκτωβρίου 1879, μολύβι σε χαρτί, 11,8 x 7 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Σταύρος Ψηρούκης).
16. Νικόλαος Γύζης, «*Τηλέμαχος Μαμά*», 21 Φεβρουαρίου 1885, 9,8 x 7,5 εκ., μολύβι σε χαρτί, Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Σταύρος Ψηρούκης).
17. Γεώργιος Ιακωβίδης, *Μητρική στοργή*, [1889], λάδι σε μουσαμά, 90 x 66 εκ., Συλλογή Αλ. και Μ. Ζύμνη (φωτ.: Σταύρος Ψηρούκης).
18. Γεώργιος Ιακωβίδης, *Αντιστροφή των ρόλων*, [1892], λάδι σε μουσαμά, 90 x 74 εκ., ιδιωτική συλλογή (από: κατάλογο έκθεσης *Ιακωβίδης. Αναδρομική*, Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα 2005).
19. Γεώργιος Ιακωβίδης, *Μητέρα και παιδί*, λάδι σε μουσαμά, 52 x 39,5 εκ., Συλλογή Εμφιετζόγλου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
20. Γεώργιος Ιακωβίδης, *Παιδική σναυλία*, 1900, λάδι σε μουσαμά, 176 x 250 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
21. Θεόφραστος Τριανταφυλλίδης, *Μητρότητα*, λάδι σε χαρτόνι, 70 x 50 εκ., Συλλογή Γιάννη Περγίου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
22. Παύλος Μαθιόπουλος, *Γυναίκα (Ραφαέλα Α. Νικολοπούλου) με κοριτσάκι*, παστέλ, 124,5 x 161 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Σταύρος Ψηρούκης).
23. Φραντσέσκο Πίτζε, *Κυριακούλα Βούλγαρη, σύζυγος Α. Κριεζή*, π. 1850-1852, λάδι σε μουσαμά, 83 x 66 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
24. Γεώργιος Ιακωβίδης, *Προσωπογραφία της κυρίας Στεφ. Ράλλη και της κόρης της*, 1905, λάδι σε μουσαμά, 129 x 100 εκ., Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας – Μουσείο Γ.Ι. Κατοίγρα (από: κατάλογο έκθεσης *Ιακωβίδης. Αναδρομική*, Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα 2005).
25. Γεώργιος Ιακωβίδης, *Μητέρα με κοριτσάκι*, 1919, λάδι σε μουσαμά, 91 x 45 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
26. Γεώργιος Ιακωβίδης, *Η σύζυγος του καλλιτέχνη με τον γιο τους*, 1895, λάδι σε μουσαμά, 109 x 75 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
27. Γιάννης Μόραλης, *Προσωπογραφία Δανάης και Μαρίας Βελλίνη*, 1944, λάδι σε μουσαμά, 110 x 70 εκ., Μουσείο Μπενάκη – Παρακαταθήκη Μαρίας Βελλίνη-Koelling (φωτ.: Μουσείο Μπενάκη - Φωτογραφικό Αρχείο).
28. Κωνσταντίνος Παρθένης, *Vierge avec l'enfant (Παναγία Βρεφοκρατούσα)*, μολύβι σε χαρτί, 24,5 x 21,7 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
29. Σελέστ Πολυχρονιάδη, *Μάνα και παιδί*, 1941-1944, τέμπερα και κραγιόνια σε χαρτί, 63 x 47 εκ., Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων (φωτ.: Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων).
30. Άννα Κινδύνη-Μαρουδή, *Μητρικό καταφύγιο*, 1980, κάρβουνο, 53 x 71 εκ., Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
31. Σελέστ Πολυχρονιάδη, *Μάνα με το πεθαμένο παιδί της*, 1942, κραγιόνι και αραιωμένο μελάνι σε χαρτί, ιδιωτική συλλογή (από: *Κατοχή. Σχέδια της Σελέστ Πολυχρονιάδη-Καραβία*, Αθήνα 1961).

32. Γιάννης Μόραλης, *Έγκυος γυναίκα*, 1948, λάδι σε μουσαμά, 102 x 65 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
33. Χρόνης Μπότσογλου, *Έγκυος*, 1972, τέμπερα σε χαρτί, 75 x 67 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
34. Πολύκλειτος Ρέγκος, *Μάνα και παιδί*, 1958, λάδι και αυγό, μικτή τεχνική σε μουσαμά, 132 x 102 εκ., Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης (από: κατάλογο έκθεσης *Το παιδί στη νεοελληνική τέχνη 1905-20ός αιώνας*, Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα 1993).
35. Πηνελόπη Οικονομίδη, *Μητρότητα*, λάδι σε μουσαμά, 99 x 73 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
36. Αλέκος Κοντόπουλος, *Μητρότητα*, 1953, πλαστικό, 128 x 91 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
37. Γιώργος Μπουζιάνης, *Γυναίκα και παιδί*, π. 1950, λάδι σε κόντρα πλακέ, 93 x 71 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: ιδιωτικό αρχείο).
38. Δημήτρης Μυταράς, *Η Βούζαινα και η Άρτεμις*, 1955, μελάνι σε χαρτί, 50 x 27 εκ., ιδιωτική συλλογή (από: *Μυταράς. Σχέδια*, Αθήνα 1994).
39. Δημήτρης Μυταράς, *Σύνθεση*, 1958, μελάνι σε χαρτί, 27 x 16 εκ., ιδιωτική συλλογή (από: *Μυταράς. Σχέδια*, Αθήνα 1994).
40. Γιώργος Σικελιώτης, *Μάνα*, κόλλα σε hardboard, 97,5 x 121 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
41. Γιώργος Σικελιώτης, *Μάνα που παίζει με παιδιά*, 1950-1960, πλαστικό σε μουσαμά, 70 x 50 εκ., ιδιωτική συλλογή (από: κατάλογο έκθεσης *Το παιδί στη νεοελληνική τέχνη 1905-20ός αιώνας*, Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα 1993).
42. Μιχάλης Μανουσάκης, *Ο βίος εν εκτάσει*, 1997, ακρυλικό και κάρβουνο σε ξύλο, 50 x 70 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
43. Δημοσθένης Κοκκινίδης, *Πέπη και Κατερίνα*, 1967, ακρυλικό σε χαρτόνι, 50 x 50 εκ., ανήκει στον καλλιτέχνη (φωτ.: αρχείο του καλλιτέχνη).
44. Δημοσθένης Κοκκινίδης, *Μάνα με παιδιά*, π. 1970, ακρυλικό σε μουσαμά, ιδιωτική συλλογή (φωτ.: αρχείο του καλλιτέχνη).
45. Νίκος Λύτρας, *Η μητέρα του καλλιτέχνη*, λάδι σε χαρτόνι, 40 x 56 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: Ηλίας Γεωργουλέας).
46. Χρόνης Μπότσογλου, *Η μητέρα μου (XXX)*, 1983, υδατογραφία σε χαρτί, 76 x 57 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: αρχείο του καλλιτέχνη).
47. Χρόνης Μπότσογλου, *Η μητέρα μου (CXV, Αφιέρωμα στο Γιώργο Σεφέρη)*, 1986, υδατογραφία σε χαρτί, 132 x 76 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: αρχείο του καλλιτέχνη).
48. Χρόνης Μπότσογλου, *Η μητέρα μου (LXXII)*, υδατογραφία σε χαρτί, 76 x 57 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: αρχείο του καλλιτέχνη).
49. Καλλιόπη Ασαργιωτάκη, *Έγκοιλον*, 2002, σινικές μελάνες σε χαρτί, 50 x 35 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: αρχείο της καλλιτέχνης).
50. Μαριλένα Ζαμπούρα, *Βάπτιση*, μικτή ύλη σε χαρτί, 210 x 100 εκ., Συλλογή Βλάση Φρυσίρα (φωτ.: αρχείο της καλλιτέχνης).
51. Γιαννούλης Χαλεπάς, *Μήδεια II*, 1931, γύψος, 72 x 42 x 33 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
52. Γιαννούλης Χαλεπάς, *Μήδεια III*, 1933, γύψος, 72 x 24 x 43 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Ηλίας Ηλιάδης).
53. Δημήτρης Φερεντίνος, *Η μητέρα μου*, 1942, μπρούντζος, 34 x 19 x 25 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
54. Θανάσης Απάρτης, *Μητέρα και παιδί*, 1939, ορείχαλκος, ύψος 48 εκ., Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού.
55. Θανάσης Απάρτης, *Μάνα και κόρη*, 1952, ορείχαλκος, ύψος 42 εκ., ιδιωτική συλλογή (από: κατάλογο έκθεσης *Θανάσης Απάρτης [1899-1972]*, Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα 1984).
56. Θανάσης Απάρτης, *Η γέννηση της Μαριάννας*, 1950, ορείχαλκος, ύψος 11 εκ., ιδιωτική συλλογή (από: κατάλογο έκθεσης *Θανάσης Απάρτης [1899-1972]*, Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα 1984).
57. Κυριάκος Ρόκος, *Ρουμπίνα*, 1977, ορείχαλκος, 20 x 12 x 12 εκ., Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ, Μέτσοβο (φωτ.: Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ, Μέτσοβο).
58. Αλεξ Μυλωνά, *Τοκετός*, 1944, ορείχαλκος, ύψος 18 εκ., Μουσείο Αλεξ Μυλωνά – Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (από: κατάλογο έκθεσης *Το παιδί στη νεοελληνική τέχνη 1905-20ός αιώνας*, Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα 1993).
59. Γιάννης Παππάς, *Μελέτη για άγαλμα της Μητέρας*, 1955, γύψος, 56 x 17 x 29 εκ., Εργαστήριο Γιάννη Παππά – Μουσείο Μπενάκη (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
60. Γιάννης Παππάς, *Μελέτη για άγαλμα της Μητέρας*, 1955, γύψος, 56 x 14 x 15 εκ., Εργαστήριο Γιάννη Παππά – Μουσείο Μπενάκη (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
61. Γιώργος Γεωργιάδης, *Μάνα και παιδιά*, 1964, ορείχαλκος, ύψος 63 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
62. Μάριος Λοβέρδος, *Μητρότητα*, π. 1979, ορείχαλκος, ύψος 130 εκ., ιδιωτική συλλογή (από: κατάλογο έκθεσης *Το παιδί στη νεοελληνική τέχνη 1905-20ός αιώνας*, Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα 1993).
63. Γιώργος Γεωργιάδης, *Θλιβερή διαπίστωση*, 1973, ορείχαλκος, ύψος 70 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Σταύρος Ψηρούκης).
64. Αριστείδης Πατσόγλου, *Μητρότητα*, 1990-1992, ατσάλι, 70 x 50 x 45 εκ., ιδιωτική συλλογή (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
65. Θόδωρος Παπαγιάννης, *Μητρότητα*, π. 2000, ορείχαλκος, 30 x 20 x 10 εκ., ανήκει στον καλλιτέχνη (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
66. Φρόσω Ευθυμιάδη-Μενεγάκη, *Μάνα και παιδιά*, [1952],

- τερακότα, 42,5 x 30 x 19,5 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
67. Θύμιος Πανουργιάς, *Μάνα με παιδί*, μάρμαρο, 83 x 51 x 35 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Εθνική Πινακοθήκη).
68. Θόδωρος Παπαγιάννης, *Μητρότητες*, 2008, τερακότα, 20 x 12 x 8 εκ., ανήκει στον καλλιτέχνη (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
69. Χρήστος Καπράλος, *Η Μάνα μου*, 1950-1951, μπρούντζος, ύψος 380 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
70. Χρήστος Καπράλος, *Το Μνημείο της Μάχης της Πίνδου*, 1952-1956, πωρόλιθος Αίγινας, 1,20 x 40 μ. Λεπτομέρεια από την ενότητα «Αρχίζει ο Πόλεμος», 110 x 670 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων (φωτ.: Αρχείο Χρήστου και Σούλης Καπράλου, Εθνική Πινακοθήκη).
71. Χρήστος Καπράλος, *Το Μνημείο της Μάχης της Πίνδου*, 1952-1956, πωρόλιθος Αίγινας, 1,20 x 40 μ. Λεπτομέρεια από την ενότητα «Η Λατέρνα», 120 x 430 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων (φωτ.: Αρχείο Χρήστου και Σούλης Καπράλου, Εθνική Πινακοθήκη).
72. Χρήστος Καπράλος, *Η Μάνα μου*, 1940-1945, γύψος, 65 x 36 x 46 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Αρχείο Χρήστου και Σούλης Καπράλου, Εθνική Πινακοθήκη).
73. Χρήστος Καπράλος, *Μάνα*, 1961, μπρούντζος, 174 x 89 x 73 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Αρχείο Χρήστου και Σούλης Καπράλου, Εθνική Πινακοθήκη).
74. Χρήστος Καπράλος, *Πιετά*, 1978, μπρούντζος, 129 x 67 x 52 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Αρχείο Χρήστου και Σούλης Καπράλου, Εθνική Πινακοθήκη).
75. Χρήστος Καπράλος, *Μάνα*, 1963, μπρούντζος, 138 x 105 x 60 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Αρχείο Χρήστου και Σούλης Καπράλου, Εθνική Πινακοθήκη).
76. Χρήστος Καπράλος, *Μητέρα με παιδί*, 1961, μπρούντζος, 175 x 55 x 42 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Αρχείο Χρήστου και Σούλης Καπράλου, Εθνική Πινακοθήκη).
77. Χρήστος Καπράλος, *Μητέρα με παιδί*, 1990, τερακότα, 20,5 x 8 x 12,5 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
78. Χρήστος Καπράλος, *Μητέρα με παιδί*, 1958, τερακότα, 27 x 15,5 x 7 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
79. Χρήστος Καπράλος, *Μητέρα με παιδί*, 1968, πωρόλιθος Αίγινας και μπρούντζος, 160 x 34 x 98 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Εθνική Πινακοθήκη).
80. Χρήστος Καπράλος, *Μητέρα με παιδί*, 1970, ξύλο, 186 x 129 x 56 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Αρχείο Χρήστου και Σούλης Καπράλου, Εθνική Πινακοθήκη).
81. Χαρίκλεια Αλεξανδρίδου, *Εσωτερικό σπιτιού*, ξυλογραφία, 14,9 x 20,3 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK (φωτ.: ALPHA BANK).
82. Κώστας Γραμματόπουλος, *«Ηρώες»*, 1957, ξυλογραφία, 47,8 x 27,5 εκ., Συλλογή του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
83. Τηλέμαχος Κάνθος, *«Μαύρο θέρος '74»*, 1977, ξυλογραφία, 74,5 x 43 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
84. Άννα Κινδύνη-Μαρουδή, *Μάνες με παιδιά*, χαλκογραφία με ακίδα, 7 x 9,7 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
85. Νότα Σιοτρόπου-Γεωργίου, *Πόλεμος V*, 1970, οξυγραφία-ακουατίνα, 49,5 x 69 εκ., Συλλογή του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
86. Α. Τάσσος, *Η μητέρα μου*, 1950, δίχρωμη ξυλογραφία, 35 x 26,5 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
87. Α. Τάσσος, *Σύνθεση με μάνα και παιδί*, 1963, ξυλογραφία, 70 x 69 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
88. Βάσω Κατράκη, *Μάνα*, 1957, χάραξη σε πέτρα, 79 x 41 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK (φωτ.: ALPHA BANK).
89. Βάσω Κατράκη, *Μάνα*, 1958, χάραξη σε πέτρα, 72,5 x 26 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Εθνική Πινακοθήκη).
90. Βάσω Κατράκη, *Μάνα και παιδί*, 1959, χάραξη σε πέτρα, 69 x 21 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK (φωτ.: ALPHA BANK).
91. Βάσω Κατράκη, *Μανάδες γυμνές*, 1958-1959, χάραξη σε πέτρα, 89 x 37 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK (φωτ.: ALPHA BANK).
92. Βάσω Κατράκη, *Η Παναγιά με το δελφίνι*, 1979, χάραξη σε πέτρα, 130 x 90 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).
93. Ελένη Οικονομίδη, *Μητρότητα*, 1965, λιθογραφία, 64 x 44,6 εκ., Συλλογή Έργων Τέχνης της ALPHA BANK (φωτ.: Θάλεια Κυμπάρη).

ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ISBN 978-960-6757-24-2